

SZANA TAMÁS

A K Ö N Y V

RÉGEN ÉS MOST

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA

1888

ELŐSZÓ.

Ez a tanulmány eredetileg fölolvasásnak készült s csak később szélesült ki egész kötetté. Ha tehát nincs meg tervezésében a szigorú rendszer, azt mentsék ki keletkezésének körülményei. Annyi érdeme mindenesetre meg lesz, hogy az eddig nálunk műveletlen téren első kísérlet.

Budapest, 1888. június havában.

SZANA TAMÁS.

A KÖNYV RÉGEN ÉS MOST.

I.

JULES JANIN, a francziák egyik legszellemesebb írója, a finom ízlésű és szerencsés bibliophil, mondta egy alkalommal, hogy az embert legjobban könyveinek jegyzéke után lehet megismernünk. A könyvek — szólt — vezetőink, tanácsadóink, legjobb barátaink és igen sokszor vigasztalóink, ha a sors keze reánk nehezül vagy az élet zaját megúntva, a magány négy fala közé menekülünk.

A mit a szellemes francia egyes emberekől állított, az nagyban a nemzetekre és egész korszakokra is alkalmazható.

A könyv mindenkor magán viseli korának bélyegét, nemcsak szellemében, de a külsőben is. Egyszerű vagy czifrálkodó a szerint, amint a szellemi élet áramlata vagy nem ritkán csak az idők minden téren mutatkozó divata hozza magával. Hévmérője a műveltségnek, de egyuttal a tetszelgésnek is; az emberek szenvedélyei, aspiratiói mellett valóságos documentum. S ilyen nem csupán az újabb és legújabb időkben, hanem már attól a kortól fogva, a midőn első nyomait találjuk a törekvésnek, hogy írásba foglalják az emberi szellem maradandóságra szánt termékeit.

A könyv története ennél fogva nemcsak a szellemi élet fejlődésével áll szoros kapcsolatban, de belevág az egyes korszakok divatába is, melytől függetlenné még a legrégibb időkben sem tehetette magát. Annál kevésbbé teheti napjainkban, midőn eszközei már nagyon is megszorodtak arra, hogy a művészetek igazi ékességeivel díszeskedjék.

A könyvnek gazdag és változatos történetéből akarok én most fölmutatni egyes

tükördarabokat, kijelentve előre is, hogy tanulmányom egészen vázlatos lesz, s inkább csak a könyvek keletével, kedvelésüknek koronkinti növekedésével és apadásával, mint előállítási módjukkal, foglalkozik.

*

Kezdjük a régi időkön.

A könyv régente kincs volt s magasztalás vagy irigység tárgyává tette boldog tulajdonosát. A régi könyvkedvelőkről és fényűzésükről azonban többet tudunk, mint magukról a könyvekről. mert a Herkulanumban talált, megszenesedett s a levegő érintésére rögtön porrá vált könyvek nem olyan minták, hogy utánok a régiek könyveiről magunknak tiszta fogalmat alkothatnánk. Bizonyosan csak annyit tudunk, hogy részint tekercs-, részint négyszögalakuak voltak. Az előbbieket régiebbeknek látszanak, mert már a XL. zsoltár mondja: Irva vagyon a könyv tekercsében . . . Az utóbbiakat, a négyszögalakuakat, állítólag Attalus hozta di-

vatba Pergamumban, hogy lapjaik mindkét oldalára irni lehessen. Ezeket dróttal vagy szíjjal fűzték össze, ép úgy mint ama fatáblákat, a melyekről Seneca írja: *Plurium tabularum contextus caudex apud Antiquos vocabatur; unde publicae tabulae codices dicuntur.*¹

A hajlítható anyagból készített könyveket vagy összehajtották, mint a mai spanyolfalákat, vagy göngyölítették, elejükre és végükre nádból, fából vagy csontból vékony pálczákat alkalmazva.

Hogy a könyv igazi aranykora az ó-kor volt, a régi írók egyhangulag bizonyítják. A krónikák följegyezték, hogy az egyik Ptolemaeus 15 talentumot (mintegy 30,000 forint) adott kezességül athenei gabonakereskedőknek Aeschylos, Sophocles s Euripides munkáiért, s egy másik 12,000 zsidó váltságdíja fejében csak egyetlen ó-testamentumot kért. E följegyzések nem egy könyvkedvelő emlékét őrizték meg; de egyúttal éles gúnynyal ostromozzák azokat is, kiknél a könyvek gyűjtése

¹ De Brevit. vitae. c. 13.

nem volt egyéb, mint tetszelgő fényűzés. Hogy Euripides, Euklides, Aristoteles könyveket tartottak, természetesnek tűnt föl. A könyv a költőknél, a tudósoknál, a philosophusoknál foglalkozásuk egyszerű eszköze volt; megbocsátották Atticusnak, hogy drágán másoltatta a régi kéziratokat, Pergamum királyainak, hogy könyvtárakat alakítottak; a Ptolemaeusoknak, hogy a régi világ szellemi kincseit Alexandriában egyesítették; helyeselték, hogy Julius Caesar, Octavius és utódaik az aegyptomi királyok példáját utánozni kezdték Rómában. Seneca azonban már élesen kikel a magán könyvgyűjtők ellen: «Mit használnak, írja, ezek a könyvtárak, és számtalan könyveik, melyeknek a tulajdonos, ha egész életét arra fordítaná is, csak alig olvashatná el a czímeit? A nagy mennyiség lenyűgözi a szellemet s nem műveli azt Alexandriában négyszázezer kötetet égettek el, a királyok gazdagságának büszke emlékéét. Dicsekedjenek mások Titus Livius-sal, hogy a könyvtár az izlés és királyi gondoskodás munkája volt. Én nem látok

benne sem izlést, sem gondoskodást, hanem tudományos fényüzést. Mit mondék: tudományost? Nem is a tudomány, hanem a fényelgés okából alapították e gyűjteményeket. — Ezért még olyan embereknek is, kik alig birnak rabszolgáik műveltségével, vannak könyveik: de ezek nem tanulmányaiknak tárgyai, hanem étkezőtermeiknek diszítései. Pénzemet, mondom, okosabban lehetne használnom ilyen költsékezésre, mint korinthusi vázákra vagy festményekre. A tulzás minden téren bűn. Mi tesz oly elnézővé azok iránt, kik czédrusfából vagy elefántcsontból készített szekrényeket vásárolnak, ismeretlen vagy megvetett szerzők műveit gyűjtik, könyveik nagy tömege között ásítognak s azoknak csak a hátát és czímeit becsülik? Az ilyen léháknál megvan minden költő és történetíró a tetőzetig magasodó polczokon. Mert napjainkban még a fürdőkben is megtaláljuk a könyvtárt, a jóra való házak köteles ékességét. Megbocsátanám, ha mindez erős okulási vágy kifolyása volna; de ezeket a szép szellemeket s arczképekkel diszített műveiket csak a

falak építése és szépítése céljából vásárolják.»

Mint ebből látható, a könyvek gyűjtése Seneca korában még egészen aristocratikus privilégium volt.

A phoeniciaiak kezdték meg legkorábban. Diodor Osymanduast, Aegyptom királyát, jelöli meg első gyűjtő gyanánt. Ő adta könyvtárának a $\Psiυχῆς \text{ } \text{Ἱατῆριον}$, a lélek gyógyszerháza, elnevezést. Hogy az első könyvgyűjteményeket templomokban, papok felügyelete alatt őrizték, kitetszik abból, hogy Naukrates Homerost azzal vádolta, hogy Iliasát és Odysseáját Vulcanus memphisi templomából tulajdonította el, hová azokat szerzőnője, Phantasia letéteményezte. Ptolemaeus Philadelphus Alexandriában, Serapis templomában a legszebb könyvtárak egyikét alapította. Cedrenus mondja, hogy csak a chaldaei és latin nyelvekből eszközölt fordítások 100,000 darabra mentek; Seneca a codexek számát 400- Gellius 700 ezerre tette ebben a híres gyűjteményben. Mindez Caesar alexandriai hadjárata alatt a lángok martalékává lett.

A könyvgyűjtési szenvedély Keletről Kis-Ázsián és Görögországon keresztül származott át Itáliába. A római patriciusok közt, állítólag Paulus Emiliusnak volt először könyvtára, s ő a macedoniai expedíció alkalmával alkotta gyűjteményét. Ez időtől fogva Kelet szokásai gyorsan meghonosították Rómában a könyvek kedvelését. Gyűjteni kezdték a könyveket, a mint gyűjtötték a korinthusi vázákat, festményeket, szobrokat s a szobák másnemű díszítményeit.

Rómában nevezetes volt a Lucullus könyvgyűjteménye. Erről Plutarch a következőket jegyzi fel: «Emlékezetre és dicséretre méltó, hogy Lucullus sok és jól irt könyvet gyűjtött, s azokat még dicséretre méltóbb módon értékesítette. Könyvtára s a hozzá épített galleriák és olvasótermek mindenki számára nyitva valának. A görögök szabadon bemehettek oda s a napokat háborítatlanul és kellemesen, tudományos munkálkodással tölthették. Ő maga is többször megtartotta magát s társalgást folytatott a philosophusokkal. . . .» Cicero szintén gyűj-

tött könyveket s azokat többre becsülte Crassus kincseinél. Constantinus idejében 29 nyilvános könyvtára volt Rómának,¹ s hogy kisebb városokban, a vidéken is léteztek könyvgyűjtemények, Gellius és Martialis² iratai bizonyítják. Nagyon valószínű, hogy ez a kedvtelés vonta magára Seneca neheztelését. Ő a könyvgyűjteményekben ép úgy, mint a római erkölcsök ellágyulásában nem látott egyebet, Kelet bosszujánál. És nemcsak Seneca, de a moralisták egész iskolája is így gondolkozott.

Vitruvius megjegyzi, hogy a könyvek elhelyezésére szánt termek *keleti stýlben* épültek. Számozott szekrényekkel voltak körülvéve, melyek az összegöngyöltett könyveket tartalmazták, a mint ezt a papír

¹ Pub. Victor T. III. Thes. Ant. Rom. Graevii, p. 37.

² Ruris Bibliotheca delicati!

Vicinam videt unde lector urbem;

Inter carmina sanctiora si quis

Lascivae fuerit locus Thaliae,

Hos nido licet inseras vel imo,

Septem, quos tibi misimus, libellos.

(Epigr. L. VII. 17. ad Jul. Martialem.)

kárpitok eladásánál ma is láthatjuk. A szekrények az ifjabb Pliniusnál *armaria*, Senecánál *loculamenta*, Martialisnál *vidi*, Juvenalisnál *foruli* név alatt szerepelnek. A Herculanumban talált könyvtárak szekrényei rendszeren három-négy láb mélyek valának s ez volt a nagysága a tekercseknek is, melyeken egy-egy kártya, a *pittacium*, szolgált a munka czímének megjelölésére. A szekrények díszítésére elefántcsontot, üveget vagy drága érczet használtak, a mint a könyvtártulajdonos szegényebb vagy gazdagabb volt.

Seneca czedrusfából és elefántcsontból készített szekrényekről is beszél. A könyvtárak legnagyobb díszítései azonban mégis a nevezetes férfiaknak azokban fölállított hasonmásai voltak. Asinius Pollo a még élő Varro képét könyvtárában helyezte el, s Tiberius három görög költővel szemben tanúsított ilyen tiszteletet. A classicusok némely helyeiből tudjuk meg, hogy a császárok korában már könyvkereskedők is voltak, kik a könyvek gyűjtését megkönnyítették. Horacius a Sositiusokról beszél, Martialis Atrectust és Tryphont említi.

L. Derome,¹ ki számos adatot gyűjtött össze a régiiek könyvkedveléséről, többször tesz említést a határtalan fényűzésről s annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a kézirattermelés a császárság korában már rendkívüli arányokat öltethet. «Azt mondják, szól, hogy Európában a XV-dik században, a könyvnyomtatás föltalálásának előestéjén, huszezer másoló foglalkozott. Pedig ekkor csak a zárdákban és a kastélyokban tartottak és olvastak könyveket. Nagyon hihető, hogy a római világban, az Antoninusok uralkodása alatt, a provinciákban szétszórt másolók száma tizenötször vagy huszszor nagyobb lehetett, mint a mennyi a XV-ik században volt.» Hogy a divat nagyon előmozdította a könyvek kedvelését, azt nemcsak Seneca, de mások is bizonyítják. Lucianus szemére veti a második század amateurjeinek, hogy nem tudnak különbséget tenni a könyvek között s minden értelem nélkül, találomra vásárolnak. «Gyűjtsd össze, — mondja gúnyosan, —

¹ Le luxe des Livres. — Paris 1879.

Demosthenes összes műveit, melyeket maga irt; gyűjtsd össze a Thucydidesét, a melyeket ugyanaz a Demosthenes nyolczszor másolt le a saját szép írásával; vedd meg mindazon könyveket, a melyeket Sylla szállíttatott át Athenből Rómába, mi lészen a hasznod belőle? Hiába terited ki azokat, s hiába fekszel reájuk; hiába csavarod tested körül, s öltöd magadra, mint valami ruházatot. — A majom, mondja a példabeszéd, majom marad, még ha arannyal ékeskedik is. Szüntelen könyv van a kezében, folyvást olvasod, de nem érted meg, a mit olvastál; a számárhoz vagy hasonló, ki füleit mozgatja, hallván, hogy lanton játszanak. Ha a könyvek birása elég volna arra, hogy tudóssá tegye a tulajdonost, értékét nem tudnánk megbecsülni, s ha a tudást meg lehetne vásárolni, az csakis a tietek lenne, gazdagok.»

Seneca és Lucianus azonban feledik, hogy a könyv kedvelése még a tanulatlannál is a tudomány iránti hódolat, s ama régi amateurök nélkül, kiket

ők annyi kedvteléssel ostromoznak, a legnagyobb szellemek munkái aligha maradtak volna fön­n az utókor számára.

Tagadhatatlan azonban, hogy a könyvek és könyvtárak diszítésére fordított gond csakhamar visszaéléssé fajult. A hanyatlás korszakának festett könyve már egészen elveszítette jelentőségét: csak butordarab volt, a hiuság játékszere, fényűzési cikk, mely elgyöngítette és lefegyverezte az egykor hatalmas római népet.

Észrevették ezt a barbárok is, mindjárt az invázió alkalmával. — «Hagyd abba», mondta a germán főnök alattvalójának, ki egy kézirat kifestett lapjait szaggatta; «mig a rómaiak ilyen csecsebecsékben gyönyörködnek, nem félelmese­k reánk nézve.»

Hasonló felfogásra mutat az az eset is, melyet később Villehardouin beszél el krónikájában.

Midőn a keresztesek 1205-ben elfoglalták Konstantinápolyt, a francia bárók fülük mellett aranytollal, öveikben írószerrel sétáltak a város utczáin, nevetést

keltve mindenütt. Azért cselekedték, hogy a görögök, kik a kardot tollal cserélték föl, lássák, hogy a kard nekik nagyobb szolgálatot tett volna.

Ez csak katonatréfa volt, de nagyon à propos jött.

II.

Tudjuk, hogy Diocletianus megsemmisíttette a keresztény könyvtárakat, a feletti bosszúságában, hogy nem tudta kiirtani magát a kereszténységet. Vandalizmusa nem maradt visszahatás nélkül. Hatalomra jutva, a keresztények is követték a példát: üldözték és tűzre dobták a pogány írók összes fölfedezett másolatait.

A versengés eme zürzavarában eltűntek az amatőrök s velük együtt könyvtáraik. A kéziratok száma nagyon megfogyott, s azok a melyek véletlenül a germán és török inváziók veszélyeit is túlélték, a kolostorokban találtak menhelyet.

A könyvek kedvelése lassankint a zárdákban huzta meg magát.

Így volt ez hazánkban is.

Az erkölcs-forradalmi szellem, melyet a tudós barátok, köztök Gellért, a XI-dik század egyik kiváló írója, Magyarországra hoztak, nagyon kedvező talajra talált az eszes és fogékony magyar népnél. A templomok és zárdák mellett csaknem mindenütt alakítottak könyvtárakat. A legelső szerzetesi könyvtárról, mely György Aladár vélekedése szerint, a legelső könyvgyűjtemény volt hazánkban, a magyar tudományos Akadémia által kiadott Monumenta hung. hist.-ban (I. k. 64. l.) találunk említést. Sz. László ugyanis 1093-ban kelt okiratában felsorolja a pannonhalmi apátság kéziratkészletét, s 72 kötet codexről emlékezik meg, mely gyűjtemény méltán számot tesz a XI-dik században, midőn a könyvek értéke tudvalevőleg rendkívül nagy volt. Jelentékeny könyvtárak voltak még a bakonybéli apátságé s a pécsváradi monostoré, mely utóbbinak Szent István 37 könyvet ajánlodekozott. A legrégibb mű Magyarország

területén szintén egyházi tulajdon volt, a zágrábi káptalané, melynek XV. századból származó, maig fenmaradt könyvlajstroma¹ többek közt így szól: «Item liber evangeliorum *manu sancti Lucae evangeliste utasseritur scriptus*, puro argento copertus figuras Crucifixi et Beate Marie virginis continens.» Ugy látszik azonban, hogy már a könyvlajstrom készítője is kételkedett abban, hogy azt a merő ezüstbe kötött s bizonyára nagy tiszteletben részesített könyvet maga Lukács evangelista írta volna.

A középkorban már annyira megfogynak a könyvek s értékük oly magasra emelkedik, hogy lánczhoz erősítve, valódi kincsek gyanánt őrzik azokat, s a szerzetek szabályai a büntetések egész arsenálját sorolják elő a könyvtolvajok és könyvrombolók ellen. Ez a tulságos buzgalom a XVI. században gunyolódásra indítja Rabelais-t s egyuttal egész legendák támadnak a könyvek mértéket nem ismerő kedveléséről.

¹ Magyar Könyvszemle 1880. 364. l.

Egyet e legendák közül elmondok.

1439-ben meghalt két minorita barát s minthogy mindakettőnek nagy könyvtára volt, könyvekkel megterhelt öszvérek kíséretében jelennek meg a mennybéli bíróság előtt. Erre a kérdésre:

— Melyik szerzetből valók vagytok?

Elmondják, hogy a sz. Ferencz szerzetéből.

— Jól van, szól a jó istennek e napon a paradicsom kapujához rendelt megbizottja, ítéljen tehát sz. Ferencz a sorotok felől.

Megérkezik a szent ember s kérdi a két szerzetestől: mit csináltak azzal a tömérdek könyvvvel?

— Olvastuk, — mondják.

— De megtettétek-e mindazt, a mire azok tanítanak?

— Nem.

Sz. Ferencz ítélete erre a következő volt:

«Tudva lévén, hogy csak hiúságból s a szegénység szent törvényének ellenére gyűjtöttetek össze annyi kötetet, s nem tévén meg abból semmit, a mit isten e

könyvekben parancsol, könyveitekkel együtt, az örök sötétségbe vándoroljatok.» — A föld ekkor gyorsan megnyílt, s elnyelte a két szerzetest s a könyvekkel terhelt öszvéreket.

Minthogy a könyv az egész középkoron át műtárgy volt, egyért-egyért oly magas árakat követeltek, hogy megszerzésükre csak is a fejedelmek és egyes gazdagabb szerzetek gondolhattak. Birto-
kosaik a legtöbbször, mint valami hűbérjóságot, közokiratok útján engedték át azokat. De Berry herczeg könyvtárának Hiver de Beauvois által közrebocsátott leltára olyan könyvdiszítőkról tesz említést, a kiknek műveit ma aranysúlyukban vásárolják. Ezek közül: Hennequin de Virelay több könyvet adott el de Berry herczegnek, darabonkint kétszáz arany tallérért, mely összeg körülbelül 3600 forintnak felel meg mai napság.

E nevezetes könyvek egyike végrendekezés tárgya volt s még ma is olvasható a róla készített okmány. Szövege szóról szóra így hangzik: «Mi, Gérard de Dainville, cambrayi püspök és gróf

ezen zsoldárkönyvünk élvezet- és tulajdonjogát életfogytiglan nővérünknek, Jeanne de Planquis-nak, stremini, arras-egyházmegyei fejedelemasszonynak hagytuk és hagyjuk. Ha nevezett nővérünk előbb halna meg, tulajdoni joga reánk és örököseinkre visszaszáll; ha pedig velünk történik meg, hogy előbb az isten elé szólíttatunk, nevezett Jeanne azzal kegyessége szerint rendelkezhetik olyan egyén számára, ki kötelezi magát, hogy érettünk imádkozik. — Iratott Cambrayben, az Urnak 1374-dik esztendejében, februarius 4-ik napján, Jean Hennelin mester beauvaisi kanonok és cambrayi papi bíró, Nicolas de Glosq, a sz.-quentini szentegyház kanonoka, Jean Bugneti sentisi kanonok, Jean de Bove lovászmester s az én: Étienne de Matheny, apostoli jegyző jelenlétében.»

Az ilyen intézkedések felett nem lehet csodálkoznunk, ha megondoljuk, hogy némely könyv ebben a korban egész vagyont képviselt. Giotto és d'Orcagna freskóit Franciaországban a miniature-ök helyettesítették, s ezekkel sokszor a szó teljes

értelmében tulhalmozták a kéziratokat. A francia festészet története — jól jegyzi meg Derome — a XII-ik századtól a XV-dikig a missalékban, a livres d'heureben, a bibliákban és a zsoltár-könyvekben található föl. A könyvek diszítése olyan pazar volt, hogy Virgil egy példányának elkészítése gyakran egész esztendőt vett igénybe a művész életéből.

Nemcsak Franciaországban és Európa más műveltebb országaiban, de nálunk is rendkívüli becse és értéke volt a könyveknek.

Gellért püspökről meg van írva a többek közt, hogy egyetlen könyv megszerzéseért Palaestinába utazott, *Gutkeledi Vid* mesterről pedig azt jegyezték föl 1263-ból, hogy egy bibliáért a Mura melletti birtokát és Somogy-vármegyében Lapocz helységbeli részjóságát adta kárpótlásul a csatári monostornak. S hogy később a könyvek fényüzése is lábra kapott, azt Kinizsi Pálné Magyar Benigna, az első magyar könyvkedvelőnő, két imádásos könyve igazolja, melyek közül az első, az 1494. körül egyenesen megren-

delésre készült ugynevezett Festetich-codex a legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból reánk maradt.

A papir föltalálása keveset változtatott a dolgon. — Eleinte sokkal ritkább és sokkal drágább volt, hogy sem a nagy tömeg hozzá férhetett volna.

A könyvek ritkaságát és magas árát csakis a könyvnyomtatás föltalálása szüntette meg; és pedig oly nagy gyorsasággal, hogy rövid húsz esztendő lefolyása alatt a könyv megszűnt műtárgy lenni, s azzá vált, a mivé lennie a rendeltetése: az ismeretszerzés eszközévé.

III.

A könyvnyomdászat első termékei távolról sem voltak olyanok, hogy a szorosabb értelemben vett könyvkedvelők igényeit kielégíthették volna. A Maynzban 1457-ben nyomtatott Psalmorum Codex ép úgy, mint utána az ősnyomtatványok hosszú sora, a kiállítás csínját és fényét illetőleg messze mögötte maradt a középkor initialékkal és kifestett rajzokkal pazarul diszített kéziratainak.

A finomabb ízlésű, elkényeztetett könyvgyűjtők nem is törték magukat utánok, s az első könyvnyomtatók inkább a tudós világ, mint a gazdag amatőrök számára dolgoztak. Schweynheimről és

CLARISSIMO RATORIS MAGISTRI GEOR-
GII TRAPEZONCII CRETENSIS RHET-
TORICORUM LIBROS SEX ORDINAVIM

VI MIHI IN MENTEM VENI
AT QUANTA ORATORIAE
FACULTATIS TUM UTILI-
TAS TUM DIGNITAS SIT
NON QUOD SIVN OVEHEMER DO-

lere q in his nris temporib; nulla fere bonarū amū tam abiecta atq; contenta habeatur
an. erit nonnullū liberaliū artium ut geometria ut arithmetica et quae huius generis
sunt oīno ab usu ceciderunt ne non multū eas ad hūanitatē praece dīcā nō sumus
tū in q̄lis tantū passi sādūm quantū in hac hūanitatē artū p̄stāntia maxie
q; necessaria. Nam in illis qdē ita integra subtilissimōs scriptorū opa usq; ad p̄s
extant ut nihil ei dehis qui proficere in eis desideret nisi studiū ac diligētia. In
hac ū dicendi copia q̄ntoplares scriptorū elegantissimi libri a maiorib; nris tā Latī-
nis q; grecis reliqui sunt. tanto pauciores uel potius nulli his p̄dis temporib; nris
reperiuntur. Quod siue negligentia oīum siue cōrū q; docent qui q; orationibus
copiā p̄stent ignorantia quidē aut p̄idia fecit sit. unalq; per seipsum consideret.

Ego id p̄sumo nisi berolin; alani aiorū q; huiusmodi librorū nescio an satis utilēs
transibunt al. ut qui docent cōsta cēt posteritas aut loco harū nugarū bonorum
auctorū opa inuenirentur aut salte auctores non imbuti his delationib; nris
animos ad hūanitatē doctrinā faciulū applicaret q; nihil unq; utilius nihil dignius
ut a p̄e homi q; deorū q; tributū est. Nam philosophia qdē qua omnes liberales ar-
tes continent si dicendi suauitate p̄uita sit omne orationē q̄ntatē infundit atque
con. dit totū q; ingenij suū aspirare iubet nūmā. Qd si omī mutū ēē lūm
incomodū arbitri carere enī ū hūanitatē p̄feto uidet qui loq; q; p̄e certe er-
male loq; id ūo sumo incomodo hūanitatē q; p̄uatiōi p̄ximū ē. Quare posse te
ponib; locū p̄feto causis trib; ornare dūlūctē copiose atq; prudenter orationē acromo-
si. q; huius artē officiū est nō parū felicitatis existimauim. Quantū ūo ho-
nor. lūm dignitatē in eas qui copiā dicendi adepti sūt confluit. que enolūctā q;
comoda hoīes eloquētia consequi nemo facile poterit exp̄icare. Nam d; p̄uatiā
fundat legib; tuam consiliū ferrentis q; suū amplificare dūctus poterit et amū
p̄sidio et suū ornamento fuit. P̄terea uimūl timore hostib; terrore incūm
Quod in colorib; nris cū clarissimō oratore ab athenensib; p̄ceit ut faciulū deou

EGY CORVIN-CODEX CZÍMLAPJA.

(Georgius Trapezuntius Rhetorikája, 1467. körül.)

AZ NAGYSAAGOS GROFF
KATALYN a33onnak a3 nehay nagylas
 agos Pereny Gabriel hazas Taarlaanak a3
 Comyathy Benedek hywfeeges 3olgas
 lathyat es ew maga ayanlafath
 mongya mynth kegyelmes
 A33onyanak.

LMekezhetyk rola the nagysa
 agod kegyelmes A33onycm,
 hogy mykoron halloth volna
 the nagysagod engemeth, hogy
 yde ez f3wldre budostam volna
 (mynth ydegen es iwueuyn Ember) a3 fene
 t3w3k3k el3t (kyketh aloytok en hogy a3
 yl3wisten Ostora, es a3 my gonos Bwneynke
 erth reank boczatoth haragya), Huzth varas
 bol hoz3aia byuatha the nagysagod engemeth
 hogy en a3 the nagysa: Egyetlen egy ydes fiat,
 a3 nemes erkewlc3w Pereny lano3th tanoy3
 tanam. Mely the nagysa .egyetlen egy mag3
 satyanak. tanoytasara en rea alleek, 3ollehe3
 nagy gondolkodasual, es enmagamba valo,
 lok meg hanyasual vetee3uel. Eoyen3 a3er3
 hogy igen 3ol tudom vala mely igen nagy
 gond volna, 3l33eten nemes vrfiath a3 deaky
 tudomanyra

Pannarz Arnoldról, a Rómában először megtelepedett könyvnyomdászokról ugyan is tudjuk, hogy noha 1467-től 1472-ig részint az egyházi atyák, részint a classicusok műveiből 12,475 példányt nyomtattak, ebből a készletből oly keveset tudtak eladni, hogy kénytelenek voltak IV. Sixtus pápához támogatásért folyamodni, s kérvényüket, igen jellemzőleg, a következő szavakkal rekesztették be: «Interea, Pater sancte! adjuvent nos miserationes tuae, quia pauperes facti sumus nimis.»*)

Az első könyveket góth vagy szerzetes írással, később azokkal a szép latin betűkkel nyomtatták, a melyeket Schweynheim, Pannarz, Han és Speyer János lestek el a jobb olasz kéziratokból. Az első görög betűk a maynzi «Paradoxis Ciceronis»-ban, s a Rómában 1469-ben nyomtatott Gelliusban fordulnak elő. Azok a régi könyvnyomtatók, a kik még nem voltak ellátva görög betűkkel, könyveikben üres helyeket

*) Annal. typogr. Hagae, 1719. p. 48. 4.

hagytak, hogy a vevők a hiányzó görög szavakat tollal berajzolhassák. Az első görög könyv 1476-ban Laskaris grammatikája volt, melyet Dionys. Paravisinus bocsátott közre Milanóban. Homerral, 1488-ban, a florenczi Nerlius ajándékozta meg a világot.

Ezek a régi kiadások ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak; részint mert csekély számban nyomtatták azokat, részint mert a kiadók igen sokszor profán czélokra is felhasználták a nyakukon maradt példányokat. Azokat, a melyeknek sikerült az idők viszontagságaival dacolni, mai napság szintűgy megbecsülik és megfizetik, mint a legértékesebb kéziratokat. Áraik már a mult század vége felé rohamosan emelkedtek. Speyer János Pliniusát, 1469-ből, 43 font sterlingért vásárolták meg a brit muzeum számára; Schweynheim Quintilianusáért (1470-ből) 405, 1472-ben nyomott Caesarjáért 420 hollandi forintot fizettek. Kölni János 1471-ben közrebocsátott Ciceroja («De finibus bonorum et malorum») 116, Boccaccio-nak Waldarfer-féle Decameronja (1471) épen

száz guineat hozott tulajdonosának, a midőn áruba bocsátotta.*)

Mindezek a könyvek nem a szövegük correctségének vagy kiállításuk díszének, hanem kizárólag régiségüknek köszönhetik magas áraikat. A régi kiadók ugyanis, mint ez Catullus, Tibullus és Propertius 1475-diki velenczei kiadásában is látható, minden válogatás nélkül nyomtatták le a kezeik közé tévedt kéziratot; a tudósok pedig, kikre az átnézés és javítás munkája várt, nem egyszer nagyon is nagy szabadságokat engedtek meg magoknak az eredeti szöveggel szemben.

A könyveket pergamentre vagy papírra nyomtatták. Alak gyanánt először a foliót alkalmazták; könnyebb kezelhetés céljából azonban csakhamar kisebb alakú könyveket is készítettek. Első negyedréti könyv gyanánt Augustinus «De Verae Vitae cognitione» című művét említik, melyen Faust és Schöffler címerei láthatók; a nyolczadréti nyomtatványok sorát szintén

*) S. Harwood View of the various editions of the Classiks. London, 1775.

Augustinusnak «De Singularitate Clericorum»-ja nyitja meg, mely 1467-ben került ki a sajtó alól.

Ha most már egy ilyen régi könyvet föl-nyitunk, először is a címlap hiánya ötlük szemünkbe. Az első lapon vagy a fejezeteket elősoroló tábla, vagy a kiadást ismertető levél vagy magának a műnek kezdete látható. A megszokásosabb bekezdések: Incipit, Itt kezdődik, Qui comincia stb. A lapok ritka esetben vannak számozva; legtöbbször csak egyik oldalukon találunk számokat s ezek alul vagy felül a szöveg közepe felett állanak. A signaturák, vagyis a hasáb alján alkalmazott s az ívek sorrendjét jelező betűk, noha már a «Hieronymi Expositio Symboli Apostolorum Oxon. 1498.» című munkából ismeretesek, a későbbi nyomtatványokon sokáig nem fordulnak elő. Épen így áll a dolog a lap aljára helyezett szavakkal vagy szótagokkal, melyek a másik oldalra utalnak és *costudes* elnevezés alatt ismeretesek. Ezek is igen ritkák, jóllehet Tacitus évszám nélküli, Speyer Jánosnak tulajdonított kiadásában

már föltalálhatók. Az úgynevezett nagy Capital vagy kezdő-betűk szintén későbbi keletűek. Helyüket eleinte üresen hagyták vagy még a szövegnél is kisebb betűt nyomtattak oda, hogy a rubricatorok ne tévedhessenek, ha a betűt nagyban oda-festik. A könyvet vevője tehát először is ezekhez a professionistákhoz vitte, a kik a kezdőbetűket, a könyvek vagy fejezetek kisebb czímeit, gyakran az oldalak szá-mait is veres vagy kék színnel irták vagy festették be, s a szövegben is minden főmondatnak első betűjét ilyen színekkel emelték ki. Ha a tulajdonos nagyobb összeget is hajlandó volt kiadni: akkor a főbb betűket arannyal diszítették s az első lap margójára virág- vagy cziráda-díszeket alkalmaztak, melyek üde színei még ma, négyszáz év után is, fölvidítják szemeinket, s a későbbi kornak a fába vagy rézbe metszett initiale-rajzok eszméjét szolgáltatták.

A munka megjelenési évének jelölésére rendszeren római számokat használtak. Ezek azonban, különösen a XV. század folyamában és még később is Hollandiá-

ban nyomott könyveken, olyan sajtószertű combinatiókban fordulnak elő, hogy közülök legalább a nehezebben érthetőket jónak látom ide jegyezni:

M CCCC iiij X X VIII	=	1488
M iiic iii X X Vii	=	1488
M LCXV	=	1495
M CD XCV	=	1495
M CD XC VI	=	1496
M iiij D	=	1496
M iij D vagy MIII D	=	1497
M CCCC XC Vii	=	1498
M CCCC IIC	=	1498
M CD XC IX	=	1499
M cccc ID	=	1499
M CDC II	=	1502
M 10 VIII	=	1508
M 10 XX	=	1520
M D XL IIX	=	1548
c'0 10 LIII	=	1554
c'0 10 XC VI	=	1586
c10 10 CX	=	1610
c10 10 CXX VI	=	1626

Némely régi könyveken az évszám, betűkkel kiírva, az utolsó lapon olvas-

ható. Ilyenkor az aláírások rendszerint terjengősek, s a könyv keletkezésével közelebbi összefüggésben álló körülményeket is érintik. — Így, például, Juvenalisnak 1519-iki florenczi kiadásában, melynek egyik szép példányát könyvtáram őrizi, el van mondva, hogy május havában, X. Leo pápa uralkodásának idejében nyomtatott. — Az ilyen aláírásoknál a városok olykor dicsérő epithetonokat kapnak: így Maynz Alma, apud nostros majores aurea dicta; Róma Mundi Regina és dignissima Imperatrix, Nürnberg celebratissimum Oppidum, Cöln Sancta, Felix jelzők kíséretében szerepel. Gyakoriak még a berekesztő levelek is, melyekben a kiadó, javító vagy nyomdász mondja el a kiadásra vonatkozó megjegyzéseit.

Mindezek a sajátságok jellemző bizonyítékai a könyv régiségének s annak árát sokszor mesés módon fokozzák a kizárólag csak régiségre tekintő könyvgyűjtő előtt. Az igazi amateur azonban, nem annyira régi, mint inkább gonddal és ízléssel nyomtatott kiadásokat keres. Kiereszti kezei közül az ősnymtatvá-

nyókat, s keresi azokat, melyek előállításában már a kiadó és nyomdász művészi érzéke nyilatkozik. Ezen a téren Olaszország volt a kezdeményező. Aldus Manutius, ki tanítványa Albertus Pius után Piusnak és azután Romanusnak is nevezte magát, jöllehet bassanói születésű volt, már első, 1494-ből eredő kiadványában («Constant. Lascaris Erotomata») szép bizonyosságát adta művészi érzékének. Félretette a szerzetes írást s használni kezdte a cursiv-betűket, javította a megkülönböztető jeleket, s különösen a classicusokból olyan kiadásokat rendezett, a melyeket az amateurök még századunk első évtizedeiben is nagyrabecsültek. Florenczben Junta Fülöp és Bernát szereztek elismerést a nyomdászat művészetének; ugyanitt működött Torrentinus is, a ki leginkább a pandekták kiállításánál mutatta meg művészetét. Párisban az Etienne-k, Lyonban Doletus, Gryphius és Rouille, Antwerpenben Plantin Kristóf és utódai; Amsterdamban az Elzevirek azok a nyomdászok, kik a XV. és XVI. századok folyamán a jó és szép könyvek előállí-

tásában úttörők voltak. Kiadványaik, ha újabb időkben veszítettek is egykori magas áraikból, még ma is nagy keletnek örvendenek. A régi magyar nyomdák közül Honter János brassói, Heltai Gáspár és Tótfalusi Kiss Miklós kolozsvári nyomdái állítottak elő szebb könyveket. Mint a hazai typographia kis remekét említik a Pozsonyban 1643-ban nyomtatotti «Aszszonyunk Szüz Marianak Három külömb időre való Szolosmaja» című imakönyvet.

Hogy e régi nyomtatványok közül melyek a legkeresettebbek: nehéz megállapítani. A gyűjtők izlése, vagy talán még inkább szeszélye gyakran megmagyarázhatatlan. Volt idő, még nem is olyan régen, a múlt század vége felé, midőn a remekírók legszebb kiadásait nem keresték annyira, mint Acker Henrik könyvét «a tollakról, a melyekkel tudós emberek irtak». Az ilyen specialitások, különösen ha tartalmuk bizarr, sokszor igen kapósak. Hogy csak egy hazai példát említsek, s ezt is a legújabb időkből: Greguss Ágost «Futár»-ját, mely Petőfi költészetének ominosus kritikáját tartalmazza, sok

gyűjtő többre becsüli és jobban megfizeti, mint a nagy költő első kiadásait.

A könyvek külső kiállításánál rendszerint tekintetbe jönnek: a diszes alak, a széles lapszél, a vastag, kemény és fehér papiros; a tisztán olvasható, arányos, el nem koptatott betűk; a sorok és szavak távolságának megállapítására s a szöveg javítására fordított figyelem. Az arczképek, vignettek, initialék csak a legújabb időkben emelik nagyobb mértékben a könyv értékét; régebben nem tették azt kapossá, ha nyomása különben kifogások alá eshetett.

A ritka könyvekről köteteket irtak, s a ritkaság fokát megállapítani mégis szerfelett nehéz. Valamely könyv lehet egészen közönséges, s egyik vagy másik kiadása igen ritka. Német bibliát könnyű kapni; de kinél található az a kiadás, melyet 1743-ban Germantownban, Észak-Amerikában nyomtattak? Ha valamely műből vagy annak valamely kiadásából nagyon kevés példányt nyomtattak, annak ritkasága elvitázhatatlan. Ha több példány készült, és a könyv mégis nehezen

található, ritkasága már csak esetleges. Valamely könyv egyik országban ritka lehet, míg a másikon gyakran előfordul; s a mit én meg nem szerezhetek, könnyen megvásárolhatja más, a ki többet utazik. — Rendszerint ritkák a sok kötetes, értékes metszetekkel diszített könyvek; a kisebb, csak néhány lapból álló röpiratok, melyek igen könnyen elkallódnak; azok a művek, a melyekből csak kevés levonatot csináltak; a csak kevesek által méltatott themákkal foglalkozó iratok; egyes városok, zárdák, tudós társaságok és családok történetei; az írók személyeskedő polemiái; a befejezetlenül hagyott művek; azok a könyvek, melyeknek kötetei nagyobb időközökben, különböző helyeken jelentek meg, s a forgalomba nem került, vagy eltiltott munkák.

Az első nyomtatványok diszesebb, erős papírra nyomott példányaiból kevés maradt ránk. Ezek annak idejében festményekkel és drága kötésekkel ellátva, a nagy urak, várurak és testületek ajándékait képezték egyes ünnepélyességek alkalmával. Mai napság valódi ereklyék s ép

oly drágák, mint az egykoru olasz iskola festményei.

A renaissance műbarátai közül Franciaországban Grolier, ki Lyonban saját használatára könyvkötő-műhelyt állított, I. Ferencz, II. Henrik, de Poitiers Diana, de Thou, Medicis Katalin, III. és IV. Henrik gyűjtötték az ilyen könyveket.

Angolországban ez időtájon még nem voltak könyvedvelők. Erzsébet királynő nem mutatott jó példát, s az aristocratia inkább a zárdák fosztogatásában s a szilaj orgiákban találta gyönyörűségét, mint könyvek vagy műtárgyak vásárlásában.

Kitűnő példáját adta a könyvedvelésnek a mi Mátyás királyunk. Könyvtára a híres Corvina, még ha Simonyi Ernő szerint csak 10,000 darabra tesszük is a benne foglalt kéziratok és ős-nyomtatványok számát, diszben és belértékben egyik legjelesebb könyvtára volt Európának; oly könyvtár, a melyből a Mediciek és Sforzák is sok másolatot készítettek s melyet utánozva alapította Urbino nemes hercege a maga híres gyűjteményét. Rendkívüli értékét több adat mutatja.

MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE.

Thuróczy Krónikájának 1488. augsburgi kiadásából.

Miksa császár Cuspinianust öt év alatt huszonnégy ízben küldte Ulászlóhoz, hogy a gyűjteményt az 1494-ben alakított bécsi császári könyvtár részére megvegye s Pázmány Péter még másfélszázad múlva is 30,000 forintot ígért érte a törököknek, pedig akkor már csak nagyon kis része volt meg.

Nagy fontosságot kölcsönöz a könyvtárnak az a körülmény, hogy nyilvános könyvtár volt, rendes hivatalnokokkal s kényelmesen berendezett dolgozó teremmel, melyben nagynevű idegen tudósok is gyakran megfordultak. De országos színeze is volt a könyvtárnak *) s a nemzet teljes értéke szerint méltányolta azt. Erről tanuskodik az a szerződés, melyet az országnagyok 1490. jun. 17-én kötöttek Corvin Jánossal, lelkére kötve, hogy az ország díszére alapított könyvtárt kiűritetni ne engedje, hanem az összes könyveket ott őriztesse. Annyit azonban megengedtek neki, hogy némelyeket a praelatusok és zászlós urak tanácsával és felül-

*) Magyar Könyv-Szemle II. évf. 150. l.

vizsgálatával a maga használatára kivehessen.

Hires könyvtárak voltak: a *Vitéz Jánosé*, melynek maradványaiból Fraknói Vilmos 1878. óta egész sereg codexet mutatott be, s a *Janus Pannoniusé*, melyről Bisticci Vespasiano azt mondja, hogy minden tudományszakból a legkitünőbb munkák voltak meg benne.

E korszak magyar könyvgyűjtői közül föl kell említenem *Thurzó* György nádort, kinek könyvtárából, főkép a Janovich gyűjteményével, sok becses darab került a nemzeti múzeum birtokába. — *Thurzó* könyvei rendesen borju- vagy disznóbőrbe kötvek; táblájokon a cím s a tulajdonos nevének kezdőbetűi: G. T. P. R. H. (Georgius *Thurzó*, palatinus regni Hungariae.) A *Zrinyi*-család könyvtára szintén nagyszabású főúri könyvtár volt s főként *Zrinyi* György horvát bán és *Zrinyi* Miklós, a költő szaporították. Előbb *Szent-Ilonán* őrizték, a családi sirbolt mellett, a csáktornyai várhoz egy kis negyedóranyira, azután *Zerin* várban, végre *Csáktornyan*. A gyűjtemény, melyet *Toll* Jakab,

duisburgi tanár kora egyik nevezetesebb magán könyvtáráként dicsér, a nagynevű család kihalása után elkallódott. Egyes darabjai ma a cseh- és morvaországi könyvtárakban találhatók.*)

Erdély könyvkedvelői közt I. Rákóczy György és I. Apafi Mihály fejedelmek neveivel találkozunk. Az utóbbi könyveinek bekötötetésére is sok áldozatot fordíthatott. Föl van jegyezve róla, hogy tizenhat aranyos kötésű bibliája volt.

*) Ismertetését, Zrinyi Miklós katalogusa után, Toldy László adta «Szluha László és a Zrinyi-könyvtár» (Budapest, 1880) című kis művében.

IV.

AXVII. század nagyon kevés emlékét hagyta reánk a könyvedvelésnek. Még Franciaország, az igazi amateurök hazája, sem járt elől jó példával e tekintetben. XIV-ik Lajos fényes udvarában a herczeg vagy pair nem tartotta illetlen dolognak, ha családi czimerrel ellátott könyvei, a ki-mustrált butordarabokkal, az első jött ment kezébe kerültek.

A XVII-dik századnak nem volt sem Grolier-je, sem De Thou-ja. Csak az ex-centricusok: Ballesdens, Colletet, a poéta, és Rosimond, a színész, kezdték vásárolni a mysteriumokat, a régibb költöket és

lovagregényeket. Ők az ősei a mai könyvedvelőknek.

Még meglepőbb az a közöny, melyet a mult század értelmisége mutatott a könyvek és könyvgyűjtemények iránt. Az angolok és németek közt akadtak ekkor is nevezetesebb gyűjtők, a kik egyes ritkább munkákért magas árakat is örömetst fizettek; de a mai amateurök szép szenvedélye egészen ismeretlen volt. Francziaországban a forradalom idejétől egész Fülöp-Lajos uralkodásaig nagyon kevés szebb könyvtárt alapítottak s nevezetesebb amateurökről alig találunk említést. Ennek a tüneménynek megvan a magyarázata. A drága könyvek gyűjtése bizonyos fokig mindig fényűzés. Csak virágzó nemesség és gazdag pénzaristocratia engedheti meg magának. Ez időben mindkettő hiányzott Francziaországban; a polgárság pedig még nem volt oly tehetős, hogy felesleges kiadásokra gondolhatott volna. Könnyen érthető tehát, hogy a könyvek ép úgy, mint a műtárgyak általában kevés figyelemben részesültek.

A mult században még a nevezetesebb

családok is minden habozás nélkül bocsátották áruba könyvtáraikat s a nevezetesebb gyűjtemények elkótyavetyélése alig okozott nagyobb feltűnést, mint mai nap-ság a párisi Conquet-, Launette- vagy Jouaust-czég egy-egy fényesebb kiadványának megjelenése.

A könyvkedvelés még nem vált a szépszellemek utánzásra csábító divatává. A könyveket csak okulás céljából gyűjtötték s az árak megállapításában egyedül a munkának irodalmi értéke volt az irányadó. A származás, régiség és diszités (ma megannyi fontos szempont az árak emelkedésénél) a mult század könyvkedvelői előtt nem jöttek tekintetbe.

E részben a régi könyvjegyzékek szerefelett tanulságosak. Gabriel Martin 1738-ban bocsátotta közre D'Hoym gróf könyveinek katalógusát, s ebben daczára annak, hogy a könyvek kötése csaknem kivétel nélkül drága vörös marokin, az árak még nevetségesen alacsonyok. Hogy csak egy példát idézzek: *Marot* 1536-ki kiadása 3 livresre volt becsülve. — Rothe-lin árverése 1746-ban hasonló arányokat

mutat. *Maitre Pathelin* a *Testament de Villon*-nal együtt, góth betűkkel szedve, a XVI-ik század elejéről 3 livres, Marot 1532-diki kiadása ugyanannyi. A *Roman de la Rose* negyedréti kiadását 1784-ben De la Vallière herczeg könyvtárából 6 livresért és 9 sou-ért, *Villont*-t D'Hoym gróf gyűjteményéből 8 livresért és 10 sou-ért adták el. Az első ára ezer, a másodiké 13,000 francra emelkedett e század közepén.

Hazánkban örvedetesebb viszonyokat találunk. A könyvek vásárlása a XVII. században főurainknál általános szokás volt. Erdély fejedelmei s a gazdag magyar főurak nyomdákat állítottak, udvari nyomdászokat tartottak vagy ha ezt nem tették: saját költségükön bocsátották közre a jelesebb írók műveit. Ismerjük I. Abafi Mihály udvari nyomdászának: nemes Veresegyházi Mihálynak conventióját, mely szerint kötelezi magát, hogy a fejedelem számára felényi fizetésért dolgozik, az *Articulusokat* pedig ingyen nyomatja. A conventió teljes szövege így hangzik: «Conventio nobilis Michaelis Veresegyházi,

typographi nostri, annus incipit 27. Septembris anno 1668. Lészen készpénz fizetése per annum másfélszáz forint. — Ruházatára hét sing gránát posztó. Huszonöt kis köből buzája. — Két negyvenes bora. — Fél köből kásája. — Fél köből borsója. — Három disznó. — Hat bárány. — Tizenhat itcze vaj vagy itczéjeért 25 pénz. — Tizenhat itcze méz, vagy annak is itczéjeért 25 pénz. Azonkívül mikor szá munkra munkálkodik, felényi fizetést adunk, mint mások szoktak adni. Articulusokért penig semmit nem adván neki, ajándékon tartozzék kinyomtatni. — Data in civitate nostra Alba Julia etc. Michael Abafi.»

A Homonnai Drugeth- és Rédey-családok, Czobor Imre, b. Pálffy Miklós, b. Koháry Péter, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, gr. Rákóczy László s gr. Bethlen Miklós könyvtárai híresek voltak, s Szécsi Máriának, Gyöngyösi István pártfogójának, egy kétfejű sasos ezüst czímerével ékített bibliáját őrizi a sárospataki könyvtár.

A könyvgyűjtés szenvedélye a XVIII. század folyamában még általánosabbá vált

s főuraink közül számosan, egyenesen könyvtárak alapítása által örökítették meg a nevüket. Kiváló szerepet játszott e téren a *Teleki*-család. Gr. Teleki Sándor korlátnok félszázad alatt mintegy 40,000 kötetet gyűjtött össze; Teleki József, az ugocsa-i főispán, ezer aranyon vette meg a Cornides Dániel könyveit s ezen kívül még mintegy 30,000 forint értékű könyvet vásárolt. B. *Bruckenthal* Sámuel korának legkiválóbb amateurjei közé tartozott s kézirat-gyűjteménye ritkította párját. Gr. *Batthyány* Ignác könyvtára, főleg magyarországi vonatkozású munkákban volt gazdag s ő őrizte a hazánkban legrégibb kéziratot: a IX. századból származó arany evangéliumot avagy codex aureust. Mindezekhez méltón sorakoztak gr. *Apponyi* Antal, gr. *Széchenyi* Ferencz s a Ráday-család gyűjteményei. Minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy a könyvtár-alapítás főurainknál általános szenvedély volt, sőt a műveltebb nőknél is divatba jött. A legjelentékenyebb gyűjteménye volt gr. Bethlen Katának, gr. Teleki József özvegyének; de könyvei, köztük igen sok unikum, a

nagyenyedi collegium feldulatásakor csaknem teljesen elpusztultak. Szép könyvtárt gyűjtöttek még : Wesselényi Istvánné, b. Dániel Polixena, továbbá gr. Bethlen Gergelyné, gr. Kendefi Rákhel s gr. Teleki Imréné, gr. Gyulai Kata, kik megérdemelnék, hogy bővebb méltatásra is találjanak.

V.

A könyvek kedvelése újabban e század második tizedében vett erősebb lendületet. Az árak emelkedésében nagy része van Brunetnek, a tudós bibliographnak, ki először figyelmeztette a közönséget a régi és ritkább nyomtatványok értékére. Nem pusztá dicsekvés tehát, hanem való igazság, ha nagy munkájának előszavában így nyilatkozik: «Kutatásaim eredménye, hogy megóvtam a megsemmisüléstől sok olyan könyvet, mely a haszontalan papírok sorsában részesül, ha az általam jelzett érték a tulajdonosok figyelmét föl nem ébreszti; hogy megakadályoztam az idegenek által potom áron való széthordatásu-

kat s hogy végre rábirtam az irodalmi csecsebecsék kedvelőit, hogy bizonyos fényűzéssel köttessék könyveiket, a mi aztán hosszú időre biztosítja azok fennmaradását.»

Brunet hatása e század első felében csakugyan csaknem minden nagyobb könyvárverés jegyzékén megérezhető. Először a latin és görög classicusokért fizetnek rendkívül magas árakat. Az incunabulák, Aldusok, Elzevirek, sőt a classicusoknak Angliában, Hollandiában és Franciaországban nyomtatott kiadásai is árdolgaiban rohamosan emelkednek. Minden könyvgyűjtő ezeket keresi s csakhamar egészen eltűnnek a forgalomból. Horatius 1501-iki kiadását (Venetiis, apud Aldum romanum) aransúlyában fizetik, s ugyan-csak Horatius egy másik kiadásáért (Ex officina Elzeviriana 1629. 3. köt.) a szószoros értelmében törik magokat az amatőrök. Hasonló megtiszteltetésben részesülnek: Virgilius, Juvenalis, Catullus, Tibullus és Propertius.

Ez a divat nem tart sokáig. Nem különösen Franciaországban, mely mindig

kedvelte a változatosságot. Olaszországban még Giuseppe Rossi múlt évi árverésén (jun. 14 – 26.) 1200 freban volt megállapítva Horatius 1501-diki kiadásának kikiáltási ára; de a francia könyvjegyzékekben ugyanekkor már 25—30 francért kínálják Virgilius, Catullus, Tibullus és Propertius egykoru s ugyanazon nyomdásztól eredő kiadásait; az Elzevir-Horatius árát pedig Francis Greppe könyvkereskedése (1886. márcz.) csak azért teszi 300 frankra, mert a kérdéses példány Richelieu bíbornok tulajdona volt, s a nagy bíbornok könyveit Clovis Eve és Antoine Ruette kötötték.

A classicusok egyéb kiadásai (Barbou, Cazin stb.) potom árákon kelnek, sőt az igazi amateur-könyvárusok hirdetéseiben már nem is fordulnak elő. Ujabban (1886. január) csakis Belin hirdette a classicusok Barbou által eszközölt kiadásait s noha a kötetek egytől-egyig egész vörös marokinba voltak kötve s nem egyet közülök Eisen mesteri rajzai díszítettek, egy-egy kötetért nem mert többet kérni 5 francnál. Én pár év előtt 20 forintért nem

tudtam megszerezni Barbou Virgiliusát, pedig a példány gyarló volt, a kötés pedig használhatatlan.

Az ó-kor kiváló íróit a régi krónikások, a lovagregények szerzői és XIV. Lajos századának nagy költői szorítják ki a könyvgyűjtő közönség kegyéből. A mult század utolsó éveiben Moliére eredeti kiadásai, ugyszólván, még számba sem jönnek. Nem kerül bele fél század s a nagy vigjátékíró első kiadásainak birhatása már gondot okoz a bibliophilnek.

A «Precieuses ridicules» egy példánya (Páris, Guillaume de Luyne 1660) 1650, az «Ecole des femmes» (1663. ugyanattól a kiadótól) 1500 frankon kél el s Fontaine párisi könyvárus, a «Bibliographie moliéresque» kiadója, Moliére huszonkét kis kötetért, egyszerre véve, nem kevesebbet, mint 28,550 frankot kér. S ha nem is ily meglepő, de mindenesetre számottevő árnyokban emelkedik Racine, La Fontaine és más egykoru franczia írók első kiadásainak értéke.

Csak nem rég Francis Greppe könyvjegyzékében La Fontaine verses elbeszé-

léseinek Didot által 1795-ben közrebocsátott kiadása 1500 frankra volt becsülve, s Racine két köteteért (Páris, Claude Barbin 1697) 600 frankot kért Durel könyvkereskedő. A francziákon kívül főleg az olaszok részesülnek az újabb könyvgyűjtők kegyeiben. Dante, Boccaccio s később Aretino csak olyan magas árakon kelnek, mint a legkeresettebb franczia költők. A legtöbb gyűjtő mégis Boccaccióért rajong. 1527-iki florenczi kiadása, a híres «ventisettana» 1200 frankon túl emelkedik, sőt hamisítványáért is (Venezia, Pasinello, 1729) magas árakat adnak, mert példányait (csak háromszázat nyomtattak,) gyorsan elkapdosták.

Az olaszok maguk nem rajonganak ennyire nagy költőik régi kiadásaiért, s ha Rossi még mindig 975 frankra teszi a «ventisettana» árát, bizonyára a franczia bibliophilekre számít, kik rendesen nagy számmal szoktak megjeleníteni a római könyvárveréseken. Én legalább Florenczben három év előtt 60 frankon vettem meg Boccaccio egész bőrbe kötött és igen szépen megőrzött Elzevir-kiadását, mely-

nek ára a francia jegyzékekben több száz frankig emelkedik; a Giunta-féle kiadás hamisítványáért pedig (nagy papírra nyomtatva) úgy Velenczében, mint Florenczben csak 20 frankot fizettem.

Az olasz könyvkedvelőknél (leszámítva egyes kivételeket) a ritkaság cultusa jóformán hiányzik. Ők inkább a jó és szép, mint a véletlen folytán ritka kiadásokat keresik. Közönyük annyira megy, hogy még egyes könyvek származása sem bir előttük vonzó erővel. Gyűjteményem Giusti első kiadását őrizi, a költő ajánló soraival, s ezért a kötetért mindössze 15 frankot adtam egy florenczi könyvárusnak.

Mit kérne a francia antiquarius egy ilyen könyvért, ha azon Musset Alfréd kézírata volna olvasható!

És találna vevőt, mert a modern francia könyvgyűjtő nagy költői iránt igazi hódolatot tanúsít. Nemcsak sajátkezűleg irt ajánló soraikat fizeti meg, hanem műveik első kiadásaiért is örömet hoz áldozatot. Balzac regényei, Hugo Viktor első költeményfüzérei, magyar fül előtt szokatlan, magas áron kelnek. Hogy csak

néhány példát említsek. 1880-ban egy bibliophilkönyvárus: N. L. Conquet, Beranger 1816-iki kiadásáért 200, Victor Hugo költeményfüzérének: a *Les Orientales*-nak első kiadásáért (1829,) 150, *Angelo*-ért 100, *Marie Tudor*-ért, Nanteuil Celestin címképével, 150 francot ajánlt, Musset Alfréd *Spectacle dans un fauteuil* című kötetét pedig (Páris, Renduel 1833.) épen 300 francra becsülte. És ez, jegyezzük meg jól, könyvárusi ajánlat volt, tehát az ár minden egyes könyvnél jóval alacsonyabb annál, melyet Conquet kér vevőitől. Hasonló keresletnek örvendenek a korában meg nem értett, sőt egyideig még halála után is mellőzött Flaubert regényei.

Vannak franczia könyvek, melyeket még szerzőjük életében ér az a szerencse, hogy első kiadásaik ára rohamosan emelkedik. Ilyenek a legujabb időkben Goncourt, Daudet Alfonz, Zola Emil és Richopin, az excentricus fiatal költő, kiadványai. *Chérie*-t, melyről azt irta szerzője, hogy utolsó munkája lesz, mindenki első kiadásban óhajtja birni; *Sapho* és *Germinal* első

kiadásainak cursusa van, Richepin *La Chanson des gueux* című kötetének ára pedig, noha folyton jelennek meg újabb és szebb lenyomatok, rövid öt év lefolyása alatt 6 francról 25 francra emelkedett.

A modern könyvkedvelő és a régi «könyvmoly» között alig van valami családi rokonság. A mai bibliophil nem megörnyedt, pápaszemes, életunt öreg, ki reszkető kezekkel lapozza a foliansokat: hanem a legtöbb esetben életvidám, kifogástalan modoru gentleman, ki nem tagad meg magától semmi világi élvezetet s e mellett gyönyörködik az irodalom termékeiben, ép úgy, mint a művészet remekeiben. A párisi könyvkedvelők két társasága: a *Société des Grandes Bibliophiles* s az *Amis des livres* előkelő, nagyobbára kiváló állásu urakból áll, kiket az irodalom kedvelésén kívül, első sorban a szép tárgyak szeretete kapcsol össze. Vannak közlőnyeik s vannak könyvtáraik, kik nem csupán szellemi szükségleteik fedezéséről gondoskodnak, de egyuttal könyveik bekötésénél s könyvtáraik rendezésénél is tanácsadóik. Conquet üzlete

a rue Drouot-ban valóságos gyűlhelye a francia bibliophileknek. A délutáni órákban mindig megfordul ott egy-két könyvkedvelő, hogy a közelgő árverésekről tudakozódjék; egy-egy ritkább munka ára felől értesülést szerezzen vagy a készülőben levő kiadványok valamelyikét könyvtára számára idejekorán megrendelje. S ez a gondoskodás épenséggel nem felesleges, mert a francia amateur-kiadványokat csak kis számban nyomtatják s akárhány olyan könyv jelenik meg, a melyből még a párisi könyvkedvelőknek sem jut példány vagy legalább olyan nem, a minő után vágyakoznak. Arról pedig szó sem lehet, hogy az ilyen kiadványok vidékre vagy éppen külföldre kerüljenek. Elő vannak jegyezve azok mindjárt a kiadás rendezésekor. A közönséges halandó elégedjék meg, ha az egyszerű kiadásból szerezhet. Még ebben is vannak megkülönböztetett példányok: ilyen az első ezer, melyet azok kapkodnak el, kiknek nincs abban módjuk, hogy hollandiai, japáni vagy khinai papírra nyomott példányokat szerezzenek. Hogy minő különbség van ugyan egy könyv különböző

példányai között, kitűnik abból, hogy *Paul és Virginie* 1789-dik eredeti kiadásának ára avant la lettre illusztrációkkal 1500 -- 2000 frank, míg avant la lettre illusztrációk nélkül legfőlebb száz francha kerül.

A francia amateur nagy súlyt fektet arra, hogy az új könyvekből az első levonatokat, tehát a tisztábban és élesebben nyomtatott példányokat kapja meg. Ez okból rendesen bizalmas viszony fejlődik ki a bibliophil és könyvárusa között; s ez a viszony nem egyszer oly szoros, hogy az új kiadványok rendezése, kiállítása és diszítése közös megállapodás szerint történik. Octave Uzanne, ki maga is egyike az ismertebb könyvkedvelőknek, egyik kötetében * érdekesen írja le, hogy a pazar fényű és mesés drágaságu kiadványairól híres Conquet, minden egyes esetben minő tanácskozásokat folytat vevőivel. Közös összejövetelekben állapítják meg a kiadványok papírját, alakját a betűk formáját, nagyságát, a margók szélességét, s választ-

* Nos amis les livres. Paris, Quantin 1886.

ják meg a rajzolókat és metszőket, kikre az egyes munkák illusztrálását bizzák.

Ezek a rajzolók és a metszők sok gondot okoznak a kiadónak. Az illusztráció talán soha nem játszott olyan nagy szerepet, mint napjainkban. A modern bibliophil bámulatos finomságu rézkarczokat kíván, s a metsző gyakorlott keze kétszeres keletet szerez a munkának. Hédouin, Boilvin és Dubouchet most épen olyan népszerűséggel birnak, mint régebben Gravelot, Bouchet, Eisen, Moreau vagy Duplessis-Berteaux.

Az így illusztrált művek a bibliophilekkel újabb időkben csaknem egészen elfeledték a régi és ritka kiadványokat. *Mademoiselle de Maupin* eredeti kiadása füzve, fölmetszetlenül ma keresettebb könyv, mint az 1501-ben nyomtatott *Martialis* és *Virgilius*.

Az Aldusok és Baskervillek nem izgatják többé a könyvgyűjtőket; de la Fontaine újabb illusztrált kiadásai után töri magát minden bibliophil.

A krónikák, a lovagregények ideje lejárt; míg Curmer, Perrotin, Renduel és

Bourdin könyvei érték tekintetében napról napra emelkednek.

A mai könyvkedvelőnek fővágya, hogy bármily áron olyan könyveket szerezzen, a minőket kivüle más meg nem szerezhet.

Mintegy hét év előtt egy gazdag marseillesi amateurnek: M. Rouxnak az a gondolata támadt, hogy La Fontaine meséit a legkiválóbb francia művészekkel illusztráltassa. Minden hiresebb festőnél megrendelt egy aquarellt, számszerint annyit, a hány meséje van La Fontaine-nek, s a tárgyat maga jelölte ki minden egyes művésznek, tekintettel tehetségére. — Baudry, Jules Lefebvre, Leloir, Henri de Roux, Gustave Moreau, Dupré, Machard és mások kaptak e nagy munkánál foglalkozást. Heilbuthnak a «Béka és az ökör» czimű mesét kellett illusztrálnia. Mr. Roux megbeszélte véle a dolgot, s minthogy társalgás közben arról értesült, hogy a művész mindent természet után szokott festeni; néhány nap mulva, egy dobozban gondosan elzárva — pompás kecskebékát küldött neki Párisba.

Ha Heilbuth akarja: M. Roux bizonyára az ökröt is elküldi — mintának.

Az illusztrációk elkészültek és M. Roux ma egyike a legirigyeltőbb franczia könyvgyűjtőknek. La Fontaineje unicum a maga nemében.

A bibliophilek irigykedésére számított pár év előtt Dumas Sándor is, midőn színműveinek újabb kiadását sajtó alá rendezte. Ez a hat kötetes kiadás, melyet Dumas csak 99 példányban nyomtatott, sok nyugtalan éjszakát okozott a bibliophilek — vagy ha úgy tetszik — bibliomanok táborában. A köteteket csak barátai és ama művészek kapták, kik az egyes darabok szerepeit megteremtették. Ez a kiadás könyvárusi forgalomba sohasem került, s egyike a legnagyobb ritkaságoknak.

A kiknek nincs módjukban, hogy unicumokat szerezzenek, idegen metszetekkel és pazar fényű kötésekkel díszítettik könyveiket. Egy-egy munkához néha 2—3 különböző kiadás illusztrációit csatolja a párisi könyvkedvelő, a kötések dolgában pedig valódi pazarlást visz véghez.

Ez a fényűzés nálunk ma még jóformán

ismeretlen. Magyarországnak vannak szenvedélyes könyvgyűjtői; de nincsenek a szó szorosabb értelmében vett bibliophiljei. Mindazok, kik nálunk e század első tíze-deiben vagy később is, nevezetesebb gyűjteményeket alakítottak, inkább csak ritka, mint szép nyomtatványokat vásároltak. Többen közülök aránylag rövid idő alatt, jelentékeny könyvtárakat létesítettek: az amateur válogatós ízlése azonban közülök csakis id. *Jankovich* Miklósnál mutatkozott. Gyűjteménye európai hírű volt, s jelentőségéről eléggé tanuskodik az a körülmény, hogy a harminczas évek közepén, országos költségen 125,000 frtért vették meg a nemzeti múzeum számára. Híres gyűjtemény volt a *Nagy* Istváné is, melyet a hatvanas évek végén a List és Franke lipcsei antiquarius-czég vásárolt meg 15,000 porosz talléron s melynek értékesebb darabjai a brit muzeumba kerültek.

Nevezetesebb és drágább műveket nálunk még ma is csak a közkönyvtárak vásárolnak. A régi, ritka könyveknek s az újabb nagydíszű kiadványoknak nincs

elégge hálás közönségük Magyarországon. Pár évtized előtt még a legritkább régi nyomtatványokhoz is potom áron juthattott, a ki nem riadt vissza a kutatás fáradtságától; s gr. Apponyi Sándor példaadása, ki Révai Leónak Pesti Gábor Aesopus-fordításáért (Bécs. 1536) 450 frtot adott, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A régi magyar nyomtatványokat, ha egy-egy példány a padlások limlomából vagy valamely nagyobb könyvtár romjaiból napfényre kerül, egy kis jóakarat mellett még a szerényebb körülmények közt élő gyűjtők is megszerezhetik; arra pedig alig van eset, hogy az utóbbi évtizedek nyomdászati termékeinek cursusa legyen. Ipolyi «Mythológiá»-jának árát pár év előtt mesterségesen csigázták 50 forintra, azt hiresztelvén róla, hogy szerzője összeszedi és elégeti a megszerezhető példányokat. Nálunk még a leghíresebb írók első kiadásai sem részesülnek az árak rohamos emelkedésének szerencséjében. Én legalább pár év előtt 60 krajczáron vettem meg Katona «Bánk Bán»-jának 1821-diki első kiadását s alig valamivel fizettem többet

a «Peleskei nótárius» 1790-ben nyomtatott s bámulatosan megőrzött példányáért. Petőfi első kiadásait tiz-tizenöt év előtt még néhány krajczárért kínálták, s áruk csakis azóta emelkedik, a mióta külön irodalmi társaság tűzte ki föladataul a költő cultusának terjesztését.

A magyar nyomtatványok értékére újabb időkben Révai Leo jegyzetes catalogusai figyelmeztetik a közönséget. Ha jövőre becsesebb művek kerülnek elő a régi nemesi curiák vagy paplakok lomtáraiból, ezért minden bizonnyal őt illeti meg az elismerés. Sok régi könyv igazi értéke felől általa értesül először a tulajdonos.

VI.

A könyvek ruházása mindenkor nagy szerepet játszott a könyv történetében.

Ezért a könyvkötésről, habár röviden, külön szakaszban kell megemlékeznem.

A legrégibb kéziratok nincsenek be-
kötve. Az egyes lapokat fonállal fűzték egymáshoz s így helyezték el az iratot az elefántcsonttal, nem ritkán drága kö-
vekkel diszített tokokban, gonddal őrizve azokat.

Midőn macedoniai Sándor hivatalnokai kezéből átvette Darius szekrényét, — Plutarch tanúsága szerint — megkérdezte barátaitól, mit tennének a gyönyörű szekrénybe? Mindenki azt ajánlotta, a mit

legértékesebbnek tartott. «Én pedig — mondá Sándor — az «Iliást» zárom bele.» Az *Iliás* ama példányát értette, melyet nevelője, Aristoteles igazított ki számára, s melyet ő kardja mellé minden este vánkosa alá helyezett.

És macedoniai Sándor példája nem áll magában. A harmadik és negyedik században már oly fényűzést fejtettek ki a könyvkedvelők, hogy szent Jeromos fájdalmasan kénytelen panaszkodni: «a könyvek drága-kövektől csillognak, s a meztelen Krisztus meghal a templomok ajtaja előtt». A hatodik században Cassiodorus könyvkötőket gyűjt a vivariumi klostromba, s a középkor amateurjei valósággal versenyeznek abban: minő ruházatot adjanak a birtokukban levő becses kéziratoknak. Az arany és ezüst domborművekkel, drágakövekkel, gyöngyökkel és zománczczal diszített könyvek nem tartoznak a ritkaságok közé. A kötésekhez a bársonyok és selymek különféle nemeit használják s a színek közül legjobban kedvelik a pirosat.

Mátyás király híres könyvtárának, a

CURTIUS CORVIN-CODEXÉNEK BORITÉK-TÁBLÁJA.

Corvinának kötésein azonban leginkább kék és violaszínű bársonyt találunk, zöld selyem szalagról függő rézcsatokkal. Ugyancsak a Corvinákon egykoru, préselt vörös és barna bőrkötések is fordulnak elő aranyos arabeszekkel, gyűrűs hollóval, vagy Magyar- és Csehország czimérével. Mindez azonban, ne feledjük, a középkor utolsó éveiben, midőn a kéziratok száma megszorodik s a kötésekben is szükségessé válik a nagyobb változatosság. A bőrkötések a XV. század vége felé s a XVI-dik elején már annyira divatba jönnek, hogy az aranyozott ezüsből készített könyvborítékokat csakis valóságos tárgyú munkákon és imakönyveken alkalmazzák.

A régiek nagy fényűzését mutatta az országos magyar iparművészeti múzeum 1882-ben rendezett könyvkiállításán az a drága könyvboríték, mely Jankovich Miklós gyűjteményével került a nemzeti múzeum régiségi osztályába. Ez eredetileg Bethlen Péter gróf özvegyének tulajdonát képezte. A XVI. századbeli díszes hazai mű aranyozott ezüsből készült. Táblá-

zata hátát és az ellenkező lemezeket finom filigrán mű borítja; a felső lap közepét a filigrán közé rakott «erdélyi» zománczu rózsza, a hátlapot hasonló kisebb rozettek ékítik; míg a felső tábla négy sarkában és közepén, a háton és a felső ellenző lemezen meg a kapsokon fölrakott erdélyi zománczu boglárók és rozettek, összesen tizenkét darab drágakő: tiz almandin és két topáz képezik a gazdag díszítést. Hasonlóan fényes mű a Bánffy grófok kincstárából szerzett és szintén aranyozott ezüstből készített könyvboríték is. Ennek mindkét tábláján és hátán niellodiszítmények láthatók; ott, valamint a kapsokon és ellenző lemezeken filigrán művek, a filigránra rakott és áttört művü zománczos rozettekkel; a boglárók közepén egy-egy alamandin vagy rubint; a táblák közepét ovalis idomu serpentin intagliók ékítik; elől Krisztus föltámadása, hátul Krisztus vesszőztatése van bevésve. A két tábla felső széléből négy láncz indul ki, s ezeket szárnyas angyalfej idomu tag köti össze.*

* Könyvkiállítási Kalauz. Budapest, 1882.

A mint a könyvnyomtatást feltalálják, egyideig szünetel a könyvkötés fényűzése. Az első nyomdászok az általok közrebocsátott művek számára kötésekről magok gondoskodnak s minthogy első sorban a könyvek minél szélesebb körben való elterjesztése lebeg a szemeik előtt: egyszerű és jutányos kötéseket választanak. A könyvárusboltokban, illetőleg a kiadók raktáraiban, nem árulnak fűzött példányokat. A vevő kötve kapja a könyvet, hogy kényelmesebben használhassa s utólagosan ne legyen gondja és baja a diszitással. A fából készített táblákat rendszerint borjú- vagy disznóbőrrel borítják. A tábla négy sarkára emelő gombokat alkalmaznak, hogy a kötés ne romolják a surlódás következtében, mert a könyveket ekkor még nem állva, hanem fekvé helyezték el a polczokon. Így találjuk ezt a Gutenberg és Fust kezei közül kikerült nyomtatványokon. Még a diszebb művekhez készített kötések is igénytelenek. Ezek fatábláinak finom és fehér disznóbőrre növény-elemekből szerkesztett külső keretet préselnek s ebbe illesz-

tik a második keretet, melynek növényindákkal körülfont egyes osztályaiban bibliai jelenetek, az ó-kor hőseinek vagy a protestans egyház alapítóinak arczképei láthatók domború nyomatban. Olykor harmadik csipkekeret is fordul elő, melyen belül a négyszögalapot majd préselt vonaldíszszel, majd virágszálakkal, elvértve bibliai jelenetekkel vagy arczképekkel, ékítik. A két keret felső és alsó léczei hosszú, téglány-alaku cartouche-okat hagnak szabadon s ezekbe nyomják fönt a könyv tulajdonosának nevét vagy kezdőbetűit, lent pedig a kötés készültének vagy a könyv megvásárlásának évszámát.

Az ez időben működött könyvkötők közül névszerint nagyon keveset ismerünk. Állítólag Reichembach János volt az első, ki rájegyezte nevét az általa kötött könyvekre, nevezetesen pedig szent Jeromosnak Mentelin által nyomtatott strassburgi kiadására.

A németországi solid, de egyszerű kötések azonban nem tudták kielégíteni a finomabb ízlésű, válogatosabb könyvbarátokat. Ezek a könyvkötés eszményét az

olaszoknál találták föl, kiknél a szép kötések kedvelését közel fekvő okok magyarázzák. Megszokták a fényesen kiállított, eleven szinektől és aranytól tündöklő illuminált kéziratokat, s minthogy ezek mellett nagyon is egyszerűek voltak az első nyomtatványok: a könyvek kötésénél igyekeztek pótolni azt, ami a nyomtatásban hiányzott. — Bőkezüleg ékítették azokat, anélkül azonban, hogy a jó ízlésen csorbát ejtettek volna. Könyveikre finomul kidolgozott borító anyagot: többnyire élénk színű marokint, préselt és ecsettel festett aranyozást s példányszerűen szép bőrmozzaikat alkalmaztak.

Az ilyen római, florenczi kiváltképen pedig velencei kötések, a könyvkötőknek még ma is mintakul szolgálhatnak.

A velencei nagy művészek bírták rá Jean *Grolier*-t, a XVI. század híres amateurjét, hogy könyveit Francziaországban addig ismeretlen ízléssel köttesse. Mint I. Ferencz uralkodása alatt az ország kincstárnoka, többször megfordult Olaszországban; megismerkedett az Aldusokkal s talán Tommaso Mañolival is, a titok-

teljes bibliophillel, kinek nevét könyvei őrizték meg az utókor számára. Hogy könyveit ismerte, kétségtelen. Brunet-nek Grolier gyűjteményéből volt egy könyve, mely eredetileg Maïoli tulajdonát képezte; több jel mutatja, hogy a francia bibliophil ezt használta mintául kötéseéhez. De tőle vette jelmondatát is, mert már az olasz könyvein ott áll: «Tho. Maïoli et amicorum», olykor ezzel a változattal: «Ingratis servire nephas». Tény az is, hogy könyveit eleinte Olaszországban köttette, s csak később ismerkedett meg Geoffroy Toryval, a ki festő, metsző, nyomdász és könyvkötő volt egy személyben. A marokinokat azonban még később is Velenczében vásárolta, hogy biztosítva legyen jószáguk felől.

A Grolier-féle kötések hátán, az egyik felső bordaközben már megtaláljuk a munka czimét, a mi azt bizonyítja, hogy Grolier könyvtárában a könyvek nem egymáson feküdtek, hanem egymás mellé voltak állítva.*

* Hazánkban csak egy Grolier izlésében készült régi kötés található. A kismartoni Esterházy-féle könyvtárban őrizik.

A könyv külső díszítésére nézve tehát a XVI. század két fő-typust állapított meg: a németet és az olasz-franciát. Az első egyszerűsége és tartóssága, a második pazar fénye által tűnik ki. Ez utóbbi előállításának költséges volta miatt csakis a jobbmóduaknál számíthatott elterjedésre.

Nálunk először a német mintákat utánozták már csak azért is, mert a magyar mesteremberek régebben csaknem kizárólag német földön nyerték kiképeztesítésüket. Hogy a XVI. és XVII. századokból ránk maradt munkák kötéseit, hazai mesterek készítették, minden kétségen felül áll. Erre mutat nemcsak az a tény, hogy a múlt századokban a könyvek kötés nélkül csak ritkán jöttek forgalomba s a könyvnyomtatás minden tűzhelye mellett fejlődött a helyi igényeknek megfelelő könyvkötő-ipar: de a könyvek díszítése is, mely csaknem minden nagyobb magyar város kötéseiben élénk tünteti a könnyen felismerhető hazai jelleget.

Könyvkötészetünk tanulmányozására az 1882-ben rendezett könyvkiállítás nyújtott először alkalmat, s Keszler József, ki akkor

behatóan foglalkozott e tárggyal, helyesen mondja a «Kalauz» számára irt rövid tanulmányában: «Ha tekintetbe vesszük, hogy a német jellegű barna és fehér bőrkötéseken, a külső keretben majdnem mindenütt ugyanazon összefont növény-czirádákat, a belső keretben pedig ugyanazon dombornyomatu arczképeket és bibliai jeleneteket találjuk, melyek a németországi kötéseken *is* előfordulnak; hogy azonban a kereteken belül üresen maradt lap sarkaiban és közepén oly stylizált virágszálakat és egyéb díszítési mintákat lelünk, melyek külföldön elő *nem* fordulnak, nálunk pedig egyes városok nyomtatványainak kötésein gyakoriak; egész kétségtelenné válik előttünk, hogy a magyar könyvkötők egyes préselő szerszámaikat, különösen pedig a dombornyomáshoz valókat, Németországból is hozatták, a keret sarkaiba és a tábla közepére nyomtatott fleuronok csúcsait ellenben a helyi ízlésnek megfelelőleg, itthon készítették.»

És csakugyan a kiállításon szerepelt régi kolozsvári nyomtatványok külső díszítése

egészen német jellegű; de a tábla dombornyomatú kereteiben található *arczképek* bajszos, prémkalpagos és sisakos harczosokat ábrázolnak, milyenek a német könyveken soha sem fordulnak elő. Hasonlólag specialis helyi eredetre mutatnak a debreczeni kötéseken a kétlevelű makk, s a nagyváradiakon a stylizált bogáncskóró.

Jóllehet régi kötéseink tulnyomó része a német ízlés elterjedéséről tesz tanúságot: már a XVII. század második felében találunk olyan könyveket is, a melyek külső díszítése olasz-francia mintákra vall. Ilyenek a nagyszombati és pozsonyi kötések, melyek rendszerint gazdagon aranyozott táblájuak, s a csipkekereteken belül a sarkokban és középen többnyire leveles, vékony növényindákból igen sűrűn fonott díszítést mutatnak. Az aranyozást ezen rendesen egy darabból vésett mintavassal eszközölték; de olykor az apró vasakat is alkalmazta az aranyozó.

A hazai viszonyokra vetett futólagos pillantás után, visszatérhetünk a francia könyvkötés nagy mestereihez. Bizonyos,

hogy a francziák Olaszországból kapták a mintát; de az is tény, hogy könyvkötőik az udvar és főrangúak protectiója mellett, ízlés dolgában, csakhamar tulszárnyalták mestereiket. A bőrök aranyozása náluk 1520—1530 közt jött divatba, s azoktól a művészekről eredt, kik az előkelő, tetszelgő uracsok saruira aranyarabeszeket készítettek. Közülök II. Henrik uralkodása alatt, Jehan Foucault és Jehan Louvet váltak híresekké ízléses munkájukkal. Az apró mintavasakkal XIII. Lajos uralkodásának kezdetén *Pigorneau* tett először kísérletet s a tábláknak gazdagabb aranyozása kevéssel XIV. Lajos trónra lépte után, vált divatossá. *Le Gascon*, ki Ausztriai Anna számára dolgozott, e nemben mintaszerű kötéseket hagyott maga után. Művészete nem a XVI-dik század komoly, széles kivitelben gyönyörködő művészete volt; hanem aprólékoskodó, de végtelenül kecses és tetszetős művészet.

A nagy francia classicusok korában, a XVII. század vége felé, némi visszahatás támad s úgy *Du Seuil*, mint *Boyet* egyszerű és tartós munkáiknak köszönik

hírnevüket. Boyet-t még ma is a jó könyvkötők példányképének tartják. Az általa használt marokin színe daczol az idők viharáival: még napjainkban is üde, tündöklő. A könyvkötészet hanyatlását megelőző korszakból a *Padeloup*-okat, *Bradel*-t, *Bissiaux*-t, Pompadour asszony könyvkötőjét, s a *Derome*-okat kell főlemlítenem. A Padeloupok félszázadnál tovább (1715—1760.) foglalkoztak a könyvkötés művészetével, s az első Derome az utolsó Padeloupok korában készítette első kötéseit. Kötéseikre rendszeren följegyezték a nevöket. Utánok hanyatlás következik s tart egész a mostani század negyedik tizedéig. E hosszú időköz francia könyvkötői: *Bozerian*, *Simier* és *Thouvenin* nem hagytak hátra semmi feltűnőt; legalább ezt írja róluk Jules Le Petit, ki az amatőrök számára írt kalauzában* a könyvkötészettel is előszeretettel foglalkozik.

A mint azonban Franciaország kiheveri a forradalom viharait; a régi nemesség

* *L'Art d'aimer les livres et de les connaitre.*
Paris, 1884.

viszonyai jobbra fordulnak s lassankint tehetős középosztály képződik: a könyvkötés művészete is újabb lendületet vesz. Az első solid és izléses munkát *Purgold* készíti s az ő műhelyében tanul *Bauzonnet*, ki *Trautz*-czal egyesülve, csakhamar korszakot alkot a könyvkötészet történetében. Bauzonnet kezdi újra alkalmazni az apró mintavasakat, melyeket hosszú időn át a kényelmesebb vésett lemezek helyettesítettek, s Trautz újra divatba hozza a kissé nehezen nyíló, de nagyon elegáns, gömbölyű hátaikat. — Trautz maga csak az aranyozást végezte, de műhelyében elsőrangú munkásokat tartott, s gondja volt minden munkára. Kötései ez okból igen keresettek és igen drágák; elannyira, hogy mozaik-kötéseit (összesen 28 ilyen kötése maradt ránk) előbb 1500, később 2 és 3 ezer frankkal fizették. Ezeket a kötéseket mai napság 15,000 frankon vásárolják. James de Rotschild könyvtára tizenkét darabot őriz belőlök. Trautznak csak két tanítványa maradt: Cuzin és Thibaron.

A legújabb művészek közül kiválik *Lortic*, ki ismét a gazdag, nem egyszer túl-

tömött aranyozásban találja gyönyörűségét. Szébb kötései megannyi kisebb művészi alkotások, melyeket féltékeny gondadal őriz a könyvkedvelő.

A modern francia könyvkötők iskolát alapítottak, s Európa minden művelt nemzeténél utánozókra találnak. A czikornyás, hivalkodó, de első érintésre szétmálló német egész vászonkötéseket lassankint nálunk is háttérbe szorítják a francia mintákat követő egész, vagy félbőr-kötések. Ezek előállításában Budapesten *Gottermayer* Nándor a legszerencsésebb. Szép és tartós félbőr-kötései ép úgy, mint elegáns rajzot és tündöklő színeket mutató mozaik-táblái azon a fokon állanak, a hol már a művészet kezdődik.

Miután megismerkedtünk a könyvkötés rövid történetével, szólanom kell azokról az elvekről is, a melyek a könyvkedvelőket könyveik külső ékesítésénél vezérelik.

A kötés megválasztásánál a könyv nyomtatásának ideje, szelleme, benső értéke, s használatának minéműsége az

irányadó. Igaz ugyan, hogy valódi gyönyör díszes köntösben látni kedvelt íróinkat; de a kötés értékét túlozni hiba s e részben az újabb amateurök kissé messze is mentek. Gyakran selejtes vagy épen értéktelen irodalmi műveket is fényesen ruháznak, holott az ilyenek kötése csak akkor érdekes, ha annak történeti értéke van. Az okos amateur csak legkedveltebb íróinak munkáit bízza művészi kezek gondozására s bármily jó viszonyok közt éljen is, a kötésekre fordított kiadást mindenkor a könyvek benső értékéhez és jelentőségéhez szabja. A ruhának a megtisztelt egyénhez illőnek kell lenni, — mondta igen helyesen Jules Janin, kit a bibliophilek még ma is tekintély gyanánt idéznek.

Miután minden korszaknak megvolt a maga ízlése: a művelt könyvkedvelő azon igyekszik, hogy könyveinek kötése ne álljon ellenmondásban azok megjelenési idejével. Így világos, hogy a legrégibb korból eredő kéziratok megvédésére érczből készített táblát kell alkalmaznunk, s hogy a könyvnyomtatás föltalálásának első évei-

ből származó könyvek tábláira csak préselt bőr használható. Általában a kötés a könyv jelmeze lévén, az igazi bibliophilnek arra kell törekednie, hogy a jó könyv régi kiadása régi kötésben maradjon. Kétszeres oka van erre akkor, ha a könyv híres irodalompártoló fejedelmek, nevezetes amatőrök példánya volt vagy valamely jeles író autographjával ékeskedik.

A könyvnek az egykori híres tulajdonos névbeírása és megjegyzései mindenkör különös értéket kölcsönöznek. Ha tudjuk, hogy egyik vagy másik kötetünk valamely nevezetes emberé volt s azon annak kézírását is megtaláljuk: az bizonyos fokig ereklyévé lesz. Petőfi könyveit nagyon kapdossák; pedig a nagy költő, midőn nevét könyveire rávezette, még csak kezdetén volt fényes pályájának. — Mit adnának most *Versei*-nek ama példányáért, melyet húsz év előtt láttam Reményi Edénél s a melyet Petőfi sajátkezűleg ajánlott Arany Jánosnak, «Toldi» költője pedig a genialis hegedű-virtuoznak? Franciaországban legalább drágán megfizetik a régi és újabb classicusok autograph-

jait, s a választékosabb könyvgyűjtő meg nem nyugszik addig, míg kedvencz költőinek jó kiadásaihoz ha csak egy lapra terjedő eredeti kéziratot is nem szerzett, legyen az a kézirat levél vagy költeménytöredék. Nálunk ez a szenvedély jóformán ismeretlen. Én pár év előtt gr. Széchenyi «Hitel»-ét vettem meg, a legnagyobb magyar sajtátkezüleg irt ajánlatával, s érette csak egy forinttal fizettem többet a szokásos árnál; régibb írók könyvtáraiból pedig még a legújabb időkben is potom árakon vásárolhattunk. Petőfi, kiről fentebb szóltam, mint mindenben, itt is kivétel.

Az amateur-kötés gazdag, de nem hivalkodó és solid, a nélkül, hogy nehézkessé válnék. Harmoniában áll a könyv tartalmával; tervezésében eredetiséget, kivitelezésben kifogástalan szabatosságot mutat. Kényelmesen nyílik s bármelyik lapon nyitva marad; becsukva a tábla és a könyv teste szorosan egymáshoz simulnak; háta könnyen hajlik, de nem mutatja a törés nyomait; lapszélei nincsenek megszakdálva.

Mint minden jó munka, a kötés is gondot és időt igényel. Az ujonnan nyomtatott köny-

vet nem szabad rögtön kötetnünk. A nyomdapesték lassan szárad s ha a csak nem rég nyomtatott lapokat a könyvkötő összeszorítja és verni kezdi: piszkosakká s nem egyszer olvashatatlanokká lesznek. Rendesen egy, de sokszor két esztendőnek kell lefolynia, míg valamely munka a könyvkötő kezeibe kerülhet.

Az igazi bibliophil a könyvet mindig kötetlenül vásárolja, s csak átolvasása után gondol annak külső díszítésére. Nagybecsű, ritka munkákat, különösen ha a táblát címerünkkel akarjuk díszíteni, legtanácsosabb egész bőrbe kötetni aranymetszéssel, s apró mintavasak használásával.

A borjúbőr igen tartós, de díszmunkák ruházására a nagy szemcséjű, szépen simítható marokin a legajánlatosabb. Használják sokan a chagrint is; szép bőr, de nem bír a marokin solidságával. A színek megválasztása szintén nem lényegtelen. Amb. Firmin Didot, a híres kiadó és bibliophil, mindig azt hangoztatta, hogy a többé-kevésbé sötét vagy világos színeket mindenkor a könyvben tárgyalt dolgok természetéhez kell alkalmazni. «Miért ne

tartanók meg a vörös színt a háború, a kéket a marina számára, a mint azt az ó-korban tették Homér költeményeivel, kinek Iliás-át a dalnokok biborvörös, Odyssea-ját kék ruhába öltözve énekelték? Emlékszem, hogy láttam atyám szép könyvtárában Barnès Homerjának egy pompás példányát, s az Iliás kötése vörös, az Odyssea-é kék marokin volt. Így a violaszínt a nagy egyházi méltóságok művei, a feketét a philosophusok, a rózsaszínűt a könnyebb költemények számára lehetne fenntartani. Ez a rendszer még a munkák kikeresését is megkönnyítené a nagy könyvtárakban.» Firmin Didot nem mondott ujat. Nézeteit már Ovidiusnál megtaláljuk. A boldogtalan költő a «Tristium liber» könyvtekercsét fekete metszéssel bocsátotta útnak, hogy művének már külsején jelezze a bánatot, mely lelkén borongott. «Utra szállsz, kis könyvecském — írja — a város felé, és gazdád nem kísérhet utadon. Nem irigyellek! Menj dísztelen ruhában, mint a számkivetett könyvéhez illik! Viseld, boldogtalan, állapotunk öltönyét. Az ibolya színe ne ékítse tokodat; nem

illenék az a gyászolónak. Czímeden a piros szín ne vonzza a tekintetet, lapjaidon a czédrus ne illatozzék! Fekete homlokodon ne hordjad a fehér gombokat! Az ilyen dísz csak a szerencsés könyvecskéknek való. Te pedig boldogtalan voltomat nem felejtethed.» *Fortunae memorem te decet esse meae!*

Régebben alig volt olyan bibliophil, ki czimerét, nevét vagy legalább nevének kezdő-betűit a könyv bőrtáblájára rá ne nyomatta volna. A czimerek használása ma napság már egészen kimegy a divatból, s a régi könyveken is csak akkor kelt érdeket, ha az előző tulajdonos ismert, hirneves egyéniség volt. A francziáknál Marguerite de Valois, de Thou és főként Marie Antoinette czimeres könyvei a legkeresettebbek.*

A czimerek helyét a gondosan, sokszor művészileg készített *ex libris*-ek foglalják el napjainkban. Eredetük a XVII. század

* Ezekről terjedelmes kézikönyvek nyújtanak fölvilágosítást, köztük Joannes Guigard munkája: *L'Armorial du bibliophile*.

végére vihető vissza, de művészebb alakot csak később nyertek. Különösen sok ex libris-t készítettek a XVIII. század folyamán, s ezek közül nem egy valóságos mesterműve a rajznak és metszésnek. Ma napság, különösen Franciaországban, alig van könyvgyűjtő, a ki ex libris-t ne rajzoltatna. Ezeken a czimert vagy monogrammot rendesen renaissance-körzet vagy régi gót kéziratokról másolt szegletrajzok veszik körül. Sokan egyszerű szalagból vagy lombkoszorúból készített keretet használnak kezdő-betűik körül; de vannak olyan ex librisek is, a melyek tervezésében a tulajdonos satyricus ere nyilatkozik. Ma már oly nagy változatosságban fordulnak elő, hogy Poulet-Malassis néhány év előtt, ábrákkal kísért, önálló tanulmányt írhatott róluk.*

Az ex libris-ek rajzát sok bibliophil jelmondatdal vagy a könyvtár természetére vonatkozó megjegyzéssel kíséri. Így egy nem rég elhunyt francia könyvgyűjtő min-

* Ex libris français depuis leur origine jusqu'à nos jours. Paris, 1874. Ed. Roquette.

den egyes könyvén olvasható volt a *Nunquam amicorum!* mottó, mintegy ellentétéül a Grolier által használt jelmondatnak. A mottó kissé önző, de egy bibliophil szájában minden bizonynnyal őszintébb, mint a Grolieré, mert köztudomású dolog, hogy az amatőrök nem örömet kölcsönzik könyveiket.

A jelmondat legfőbb kelléke az egyszerűség és őszinteség. Főadatának csak akkor felel meg, ha a tulajdonos egyéniségével, s a könyvtár jellegével összhangzásban áll.

Azok a bibliophilek, kik egész szűzieségükben szeretik megőrizni könyveiket, újabb időkben a félbörkötések mellett kardoskodnak. A külső diszítésnek ez a módja biztosítja leginkább a könyv eredeti alakjában való fenmaradását. Az ilyen kötésnél a könyvet csak felül vágják meg, s a lapszélek érintetlenül maradnak. Hogy a por a levelek közé ne hatolhasson, fölül a megvágott részen aranymetszést alkalmaznak. Vigyázni kell, hogy a könyv hátára a cím, a megfelelő bordák közé, pontosan, nevetséges vagy érthetetlen rövi-

dítések nélkül, legyen rányomva. Ujabban a megjelenés idejét s a kiadó nevét is jelezni szokás a kötet hátán. Ez által a kötés beszédesebbé válik, s útbaigazítással szolgál, ha egy munkának több kiadása is megvan könyvtárunkban.

Amateurkötéseknél nélkülözhetetlenek a jelzőszalagok; ezek figyelmeztetnek arra, meddig haladtunk a könyv olvasásában.

Használatok mellett nélkülözhetjük a papirdarabkákat s nem kell begyűrnünk a lapokat, a mi nem csak izléstelen, de helytelen szokás is, mert rongálja a könyvek papírját.

Nem tudok megválni a könyvkötésektől a nélkül, hogy a pazar fényű kötések ellen támadt reactióról is meg ne emlékezzem.

A mult század vége felé már Franciaországban is visszatetszést szült némely könyvedvelők pazarlása, s Mercier csípős verseket intézett azok ellen, kik messze földről drága bőrt hozatnak a könyvtáblák beborítására. A támadás nem maradt visszatorlás nélkül s egy

bibliophil, elég malitiosusan, a következő
verssel felelt a poetának:

Mercier, en déclamant contre la reliure,
Pour sa peau craindrait-il un jour? . . .
Que le brave homme se rassure,
Sa peau n'est bonne qu'au tambour.

Ebből látható, hogy a szelíd lelküetű
könyvkedvelők is kijönnek a sodrúkból,
ha valaki gyöngé oldalukon támadja őket.

VII.

Még a könyvjegyzékek kiállításában is reformokat hozott létre a modern könyvkedvelők kényes izlése.

A kopott betűkkel, olcsó itatós papírra nyomott katalogusok eltűnnek, s a díszes kiállítású, fényképekkel és metszetekkel illusztrált, az egyes művek felől kimerítő utasításokat tartalmazó, költséges jegyzékeknek adnak helyet. — Az ilyen kiadványok azután, különösen ha valamely nevezetesebb bibliophil gyűjteménye forog szóban, sokszor oly keresettek, mint magok a leírt könyvek, s a gyűjtők törik magokat, hogy azokat megszerezhessék.

Az újabb catalographok közül érdekes

munkát végzett pár év előtt Henri *Béraldi*, kinek az jutott föladatául, hogy Paillet könyveivel ismertesse meg a bibliophileket.

Paillet a párisi könyvkedvelők társulatának elnöke s arról nevezetes, hogy nem nagy, de szerfelett válogatott gyűjteménye van. Béraldi sok szellemmel és leleményességgel ezt a gyűjteményt ismerteti, kaczer kiállítású könyvecskéjében*) valóságos mintát szolgáltatva arra nézve: minőnek kell lenni egy jó módú, értelmes, finom izlésű s a mellett egész az idegességig szenvedélyes gyűjtő könyvjegyzékének. -- Nem elégszik meg azzal, hogy a cataloghia szabályai szerint minden könyvet pontosan leirjon; ő a nevezetesebb művek történetét is adja, közben-közben néhány szellemes megjegyzéssel jellemezve az ismertebb bibliophileket, s elmondva róluk olyan adomákat, melyek eddig csak a «beavatottak» körében voltak ismeretesek. Az egyes művekre tett megjegyzé-

*) La Bibliothèque d'un bibliophile. L. Conquet kiadása.

sekben a szép könyv minden kellékéről fölvilágosítást nyújt; a bibliophilek jellemzésében pedig valóságos természetrajzát mutatja be a modern párisi könyvgyűjtőknek. Könyve elmés, szellemes, sokszor kiméletlen de egészben véve tanulságos olvasmány.

Mindjárt az első lapokon érdekesen írja le, mint vizsgálja az igazi bibliophil a könyvek kötéseit, s e rövid rajzban elősorolja mindazokat a tulajdonságokat, melyek nélkül kifogástalan kötés nem létezhetik. Majd a modern könyvárus physiologiáját vázolja; majd ismét irigy bibliophileket vezet elénk, kik magukat társaik megszólásának művészetében gyakorolják.

Meg nem állhatom, hogy művéből le ne fordítsak egy részletet, mutatvány gyanánt. Azt a számot irom ide, mely alatt a Paillet-könyvtár legszebb kéziratát ismerteti:

10. sz. Contes de La Fontaine, kézirat a XVIII. század végéről, két nagy negyedréti kötetben. Irva van fekete, zöld és vörös tintával; rajzolt zárdíszei Choffart compositióit mutatják, s tartalmazza Fra-

gonard ötvenhét eredeti rajzát, melyet Bergeret főadóbérlő készíttetett, ki csak azt az ötvenkét elbeszélést iratta le, a melyhez rajzai voltak.

E leíráshoz Béraldi a következő megjegyzéseket csatolja:

Keretezett táblájú, habos selyemmel lemezelt, gazdagon diszített hátú, vörös marokin kötését Derôme készítette.

Valóságos csodája Paillet könyvtárának!

E könyv történetét, bár ismeretes, a könyvkedvelő népség szórakoztatásának és okulásának czéljából röviden ismételniem kell.

Régebben Feuillet de Conches tulajdona volt, ki a jó időkben nagyon olcsó áron, csaknem semmiért, mint Sieurin mondta, egy fitorért vásárolta; később különböző amateuröknél találjuk, de ezekről ne beszéljünk.

Most ismét eladó s *huszonötezer francot* kérnek érte!

Ily mesterművet a kezünkben ki bocsátani, lehetetlenség.

De másrésről huszonötezer francot

ezüstben kiszúrni, szintén megfontolást érdemel, s ezt bevallani nem szégyen. Különben készpénzzel fizetni, inkább a gazdag, mint a professionatus gyűjtők dolga; az eljárás e brutális és banális módját a «pénzes zsákok»-nak kell hagyni; a «nagy» gyűjtő sokkal bonyolódottabb és érdekesebb módot szokott használni.

A könyvtárban kell találni előnyösen elcserélhető anyagot, hogy az összeg jelentékenyen leapadjon.

És ime bibliophilünk könyvtárába ékeli magát, keresve nem *quem devoret*, hanem ellenkezőleg azt, a mit táplálékul adjon a minotaurus Morgand-nak.*) Képzeljék el önök az atyát, kinek gyermekei közül kell kiválasztani az áldozatot.

Valamely elsőrangú darabtól kell megválnia, különben mi sem lesz az üzletből. No hát rajta! Isten veled szép *Faublas*-om, távozz Marillier-től származó drága, eredeti rajzaiddal, narancs-színnel lemezelt Trautz-féle kék kötéssel; távozz, könyvet hul-

*) Ismert, előkelő párisi antiquarius.

latok értted, búsongásom kísér utadon. Tizezer francért válok meg tőled; ha valamikor ötért föltalállak, nem bocsátalak el... szegény *Faublas*! De ha Fragonard ötvenhét csodálatos rajzára gondolok... Csak távozz... távozz...

Most már elég az áldozatból, legyünk fogasabbak.

El innen 1781-diki *Contes de Perrault*, te nagyrabecsült, de rosszúl csinált könyv! Divatban vagy, az amatőrök bolondságokat követnek el értted; itt a pillanat, hogy jó áron túladjak rajtad.

Ha Calypso vigasztalhatatlannak mutatta magát Ulysses távozása miatt, én *Télémaque* eredeti kiadásáért könnyen találok vigasztalást. Indulj utadra!

És még mi? Az 1559-ki *Heptaméron*? Legyen.

Regnard vígjátékainak eredeti kiadásai? Föláldozzuk a pompás Regnardot is? Hadd menjen.

Még hiányzik valami. Restif de la Bretonne egyik regénye; az igaz, a leg-ritkább, de nem sokat gondolok vele. Mennyit kérjek érte? Mily örült árért

dobjam a szörny torkába? Háromezer franc, egy souval sem kevesebb!.. Ha vonakodnék? Teringettét! le kell nyelnie (sic).

És csakugyan huszonkét ezer francért mindezt lenyelték s Fragonard három-ezer franc készpénz lefizetése után, győzedelmeskedve bevonulta bibliophil könyvtárába.

De nemcsak ennyiből áll a dolog!

Őnök tudják, hogy a rajzok nagy része kiadatlan, sőt hogy azok is, a melyek közölve voltak, nem megfelelő másai az eredetieknek.

Egy szép napon Rouquette könyvtáros jó üzletet szimatol s fölkéri a mi barátunkat, engedné meg, hogy Martial facsimile-másolatokat készíthessen az ötven-hét rajzról.

Visszautasítják.

— Átengedem a nyereség harmadrészét, a második harmad a metszőé, a harmadik az enyim lesz.

Ujabb visszautasítás.

Rouquette nem hátrál, fenyegetőzni kezd, majd sentimentalis húrokat penget:

— Miért fosztaná meg e fac-simile másolatoktól a bibliophileket, a kik óhajtják és várva várják azokat?

Ez az ok végre dönt; a rajzokról metszeteket csinálnak, korlátozott számú lenyomatokat készítenek s azokat rögtön el is adják; a számadás elkészül: Rouquette harminczezer francot nyert, Martial ugyanannyit, a mi bibliophilünk szintén.

Huszonötezer frankos könyve ekép a teljes áron kívül ötezer francot jövedelmezett... Kétségtelen, hogy értéke ma már ötvenezer franc.»

És ez így megy, végig az egész könyvjegyzéken.

Béraldi majd érdekes részletekben, új adatokban gazdag leírásokkal, majd pikáns, élezett megjegyzésekkel szórakoztatja olvasóit.

Nála nem találunk szenvedélyes phrasisokat a könyv kedveléséről, mint Janinnál, vagy Sylvestre de Sacy-nál; ő mesél, cseveg, élcel az vagy tréfálózik, a mint a helyzet és tárgy megkívánják.

Ismeri közönségét, s ha olykor egy-

egy arczképet mutat be, az minden vonásában hű és jellemző.

Csak a szenvedélyes bibliophil rajzára kell rámutatnom *Dorat* meséinek leírásában :

«Oh olvasó, ha nem vagy bibliophil nem tudhatod, mennyi fáradságba kerül *Dorat* meséiből egy hasonló példány előállítás! Ez Herkules tizenharmadik munkája.

Előtted a szöveg; birnod kell a vignetteket s nem vagy oly szerencsés, hogy egyszerre megtaláljad. Arra kell eltökélned magadat, hogy részletenkint szerezd meg azokat.

Az első vásárlás az értékes vignettek felerészének birtokába juttat. Egy részt még minden nehézség nélkül találsz; ime már bírod kétharmadát; ekkor a bankjegyek súlyában vásárolsz részleteket, hogy két-három darabhoz hozzá juthass; majd azon fáradozol, hogy sok veszteség nélkül eladhasd valamely amateurnek a kettős példányokat vagy becserélhesd azokat egyik vagy másik versenytársadnál; huszonöt vignettet ajánlsz a hiányzóért s

közben azon töprengesz, hátha elkapja előled valaki a második kötet szép cím-lapját, melyet épen elárvereznek!

Egy havi aggodás!

Végre nem hiányzik több három darabnál; fölkutatod értte az egész mindenséget; azután csak kettő, végre egy... csak egyetlen egy.

Tíz év életedből ezért az egy metszetért! Végre ezt is megkapod.

Hogy mennyibe kerül a kis papírdarab, már csak azért is elhallgatod, mert — tiltakoznék a család.

Azt hiszed, hogy ezzel mindennek vége van? Csalóddol! — Complet vagy, de a vignettek egy részének nincs kielégítő lapszéle.

A kutatás, keresgélés, izgalom újra kezdődnek, s mindaddig tartanak, míg a hibás darabot széles margójával nem helyettesítetted. S a kötés csak ezután következik!

Arra kérlek, ne számítsd meg hajszálaidat, ha a munka véget ért.»

Az amatőrök irigy pillantásokat vetnek Dorat szép példányára; de lesznek

köztük bizonyára olyanok is, a kik még mindig találnak azon gáncsolni valót. Béraldi a jó barátok eme fajából is érdekes példányokat mutat be. Két bibliophil épen látogatóból jön, s köztük a szivélyes házi gazda könyveiről a következő párbeszéd szövődik:

— Mit szól arról az aranyozásban dobzódó kötésről?

— Hát az is kötés? Az az opera előcsarnoka! És én nem is szivelhettem e könyvkötő munkáit; bennem undort keltenek; valahányszor általa kötött könyvet kell vásárolnom, addig hozzá sem nyúlok, míg a kötését le nem tépettem.

— Én is úgy vagyok vele! Képzelje csak, tegnap hazahoz egy kötetet, a melyet, már nem tudom, hogyan és miért, hozzá adtam.

Asztalomon meglátja Trautz egyik kötését s a vadállat eléggé merész, hogy bíráló észrevételeket engedjen meg magának.

Hallatlan dolog! Nem szóltam semmit, kifizettem a könyvet s a mint távo-

zott, elővettem a tollkésemet, a könyvet kimetszettem a táblájából s kötését kihajítottam az ablakon.

— Helyes! Mondja csak, ön látta a *Petites conteurs*-t régi marokinba kötve; a kötés igen csinos.

— Igen, de kár, hogy a metszetek kissé gyöngék!

— Kissé gyöngék! Mondja ön, hogy elhasználtak, elmetszettek, kiöblítettek, elcsépeltek; az egész csak feleresztett leves, a miből ingyen sem kérek.

— Láttam, a mint épen Villon-ját szemlélte. Nem vett ön észre semmit?

— Nem.

— Nohát... (Fülébe sugdos.)

— Lehetetlen! egy javított lap volna benne?

— Ugy van, egy lapot javítottak; nem látszik, magam is csak nehezen ismertem fel; de nem tesz semmit; meg vagyok győződve, hogy az az egy lap ki van javítva.

— Tehát a mi barátunk is ki van javítva!

(Jóízűn nevetve kezét szorítanak és elválnak.)

A jelenet egészen párisi. Talán kissé erősen színezett, de alapjában igaz.

Béraldi ismeri embereit, s eleven, szellemes tollal rajzolja erényeiket ép úgy, mint hibáikat. Könyve: a Bibliothèque d'un Bibliophil, érdekes adalék a modern könyvkedvelés ismeretéhez.

VIII

Alexander Severus csak Horatius, Virgilius, Plato és Cicero munkáit őrizte a könyvtárában; Melanchton Aristotelest, Pliniust, Plutarchot és Ptolemaeust választotta ki* s még Guy Patin is ezt írta: Si l'on met Aristote avec Pline, c'est une Bibliotheque presque complete. Si l'on y ajoute Plutarque et Senèque, toute la famille des bons livres y sera: père et mère, aîné et cadet.**

A könyvgyűjtők túlnyomó része azonban másképen gondolkodik. Lázás szen-

* Le Gallois: *Traité des Bibliothèques*. Paris 1680. 2. lap.

** *Lettres choisies*. Vol. I. Cologne 1691. V-dik levél.

vedélylyel halmozza össze szekrényeiben a nyomdák bármely szempontból figyelemre méltó termékeit, s ambíciójának tekinteti, hogy halála után minél több kötet hirdesse a buzgóságát. Servien-t halálos ágyán is az foglalkoztatta: mit mondanának róla, ha könyvtárt nem találnának az inventariumában,* s e régi gyűjtőnek követője akadt a makói egyszerű magyar földművesben, Szűcs Ferenczben, kinek a könyvtár oly nagy büszkeségét képezi, hogy végrendeletében is — mint mondani szokta — arról fog intézkedni első sorban.**

S ez a szenvedély nálunk régi keletű.

Hogy mily szeretettel gyűjtötte *Vitéz János* a könyveket, Janus Pannonius egyik leveléből tudjuk. Galeotti Martius, mikor még Vitéz János udvarában élt, ennek meghagyásából, több ízben kért könyveket a tudós pécsi püspöktől, ki, mivel a kölcsön adott codexeket hiába várta

* Menagiana. T. II. Paris, 1715. 40. l.

** György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1887.

vissza, végre vonakodott engedni nagybátyja kívánságának. «Azt kívánod — írja egy alkalommal — hogy könyveket küldjek. De vajjon nem eleget küldöttem-e már is? Csak görög könyveim maradtak meg, a latinokat mind elvittétek. Istennek hála, hogy járatlanok vagytok a görög nyelvben. Külömben a görög könyveket sem hagytátok volna meg. De ha megtanultok görögül, én azonnal a héber nyelvet sajátítom el, és héber codexekből állítok össze könyvtárt. Kérdek tőletek, mint van az, hogy ily telhetetlenek vagytok a könyvek szerzésében? Vajjon azt hiszitek, hogy ezzel nem követtek el bűnös cselekedetet? Az én nézetem szerint közönyös az, hogy mily tárgyra irányúl szenvedélyünk. A lélek nyugalmának fölzavarása, mihelyt a korlátokon túllép, mindig bűnössé válik. Ha tehát annyira vágytok könyveket birni, ne foszszatok meg azoktól másokat, főleg olyanokat, kiknek kevesebb van, mint néktek. Hisz Olaszország el van árasztva könyvekkel. Hozzassatok onnan, a mennyit tetszik. Küldjetez pénzt Flórenczbe.

Az egyetlen Vespasián képes kielégíteni titeket.»

És Vitéz követte a jó tanácsot. A flórenczi Vespasiánhoz * fordult.

Kétségbe vonhatatlan, hogy a régi, ritka művek fönmaradását első sorban a mindent hangya-szorgalommal összehordó könyvgyűjtőknek köszönhetjük. Ők kutatják föl a padlások s lomos kamarák rejtekeit a porból, szemétből napfényre hozva olyan nyomtatványokat, a melyek nélkülök bizonyára elvesztek volna, nem egyszer a közművelődés nagy kárára. Föl van jegyezve, hogy Papyrius Masson Agobard műveit egy könyvkötőnél, Cotton Robert a Magna Charta eredetiét egy szabónál találta meg; Quintilianus első kézírata a konyha szemetéből, a legrégebb magyar nyomtatvány töredéke egy régi könyv fölbontott táblájából került elő s Milton «Elveszett paradicsomá»-nak londoni becses kiadását, Csokonai nagyérdekű jegyzeteivel, valamely szatócsüzlet takaró pa-

* Vespasiano Bisticci.

pirjai közül mentette meg egy szenvedélyes könyvgyűjtő.

A mai bibliophileknek ily szolgálatok tételére már ritkán nyílik alkalmuk. Elődeik jóformán mindent learattak előttük. Nem is törik magokat nagy fölfedezéseken; megelégednek azzal, ha gyűjtésükkel szépérzéküket vagy hiúságukat kielégíthetik. A legtöbb gyűjtőnek ma már nem a jó és tartalmas, hanem a szép és ritka könyvek megszerzése okoz nyugtalan éjszakákat. A legtöbb bibliophil azon fáradozik, hogy olyan könyvei legyenek, a melyeket más meg nem szerezhet. Tagadhatatlan, hogy ez a vágy igen sokszor comicus színben mutatja be a modern könyvkedvelőt, s a gúny ostromozását vonja maga után. A minden áron csak ritkaságokat hajhászó gyűjtőkre czéloznak Pons de Verdun következő sorai is:

Ah ! je le tiens ! — que je suis aise !
C'est la bonne édition,
Car voila, pages quinze et seize,
Les deux fautes d' impression
Qui ne sont point dans la mauvaise.

A szép könyv napjainkban műtárggyá vált, melyet féltékeny gonddal őriz a tulajdonosa. A középkorban a könyvgyűjtők a colophonban és a borítéktáblán ékeesebbnél ékeesebb rithmusokban fejezték ki: mily sors várakozik arra, ki a könyvet eltulajdonítani merészelné;* a mai bibliophilnek nincs szüksége ilyen fenyegetésekre, mert könyveit a profán kezeknek még érintése elől is elzárja. Ma már kevesen követik Maïoli és Grolier példáját, sőt ellenkezőleg, a legtöbb könyvkedvelő Pixéricourt-tal gondolkozik:

Tel est le sort de tout livre prété;
Souvent il est perdu, toujours il est gâté.

* Egy ilyen magyar nyelvű fenyegetés a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egy finom kártya-codexén (egy latin biblián) a borítéktáblán van megörökítve s így szól: «1550. 1 die septembris. Chaspar Zlyvarych propria manu in urbe frysacensi. Een azt mondom, mynidenyk eoreozeon magat vgy hogy valaky ezt keonwet el akarna el lopassal venny tehát harom Prychket legge (így) rajjta kel venny.» (Magyar Könyvszemle.)

Ez volt a nézete Condorcet-nek is, midőn kedvelt könyveihez e csinos sorokat intézte:

Chères delices de mon âme.
Gardez-vous bien de me quitter,
Quoiqu' on vienne vous emprunter,
Chacun de vous m'est une femme
Qui peut se laisser voir sans blâme
Et ne se doit jamais prêter.

Ez a féltékenység sűrű támadások cél-táblájává tette a bibliophileket, még magában Franciaországban is, noha ott az írók közt is sok az amateur.

A satyra azonban igazságtalan. A gúnyolódóknak ellenkezőleg örülniök kellene azon, hogy a könyvek kedvelése napról-napra terjed s a szellem termékei olyan dédelgető gondozásban részesülnek.

A könyvek megbecsülése mindenkor az irodalom és írók iránt tanusított hódolat. Azt mutatja, hogy a modern társadalom új és tekintélyes helyet jelölt ki az író számára, kinek még csak a múlt századokban is, mint valamely parasitának, kegyelemkenyéren kellett élősködni. Ma már vége azoknak az időknek, midőn

Marot még művein is büszkén nevezte magát a király inasának; La Bruyère az asztal mellett Conti herceget mulattatta; nálunk a jó öreg Gyöngyössy István ékes versekbe szedett hizelgésekkel udvarolt hatalmas urnőjének, s Madame de Sablé megszorítván háztartását, azt írta, hogy nem tartott meg egyebet, csak macskáját, kutyáját és La Fontaine-t, a híres meseköltőt.

Nem kell felednünk azt sem, hogy az irodalmon kívül még a művelődés-történetnek is jó szolgálatokat tesznek ezek a sokszor ostorozott és nevetségessé tett könyvkedvelők. Midőn a francia bibliophilek kicsinyesnek látszó gonddal őrzik könyveiket, azok épen tartására mindent elkövetnek, magához az irodalmi műhöz a borítékot, katalógusokat és hirdetések is hozzá köttetik: a jövő idők számára dolgoznak s művelődéstörténeti szempontból nagyon érdemes munkát végeznek. Gondosságuk az izlés fejlődésének történetéhez szolgáltat érdekes documentumokat. És ez elég érdem arra, hogy értte apró gyöngeségeiket megbocsássuk.

Nem annyira féltékenységük, mint inkább különczködéseik következtében gúny tárgyai az angol amatőrök.

Nem rég egyik kiváló példányukról emlékeztek meg a hirlapok.

Lord Warren, kit csak ritka könyvei kötnek az élethez, arról értesült, hogy valamelyik francia gyűjtő egy ritka munka egyetlen példányát őrizi. Megtudta a nevét, Párisba utazott s bejelentette magát az illetőnél.

— Bocsánat, uram, hogy háborgatom. Arról értesültem, hogy gyűjteménye egy tizenhatodik századbeli értékes könyvvvel dicsekedhetik.

— Ugy van. Akarja látni?

A lord igenlőleg intett s az udvarias francia azonnal előhozta a könyvet.

— Nem adná el ezt a példányt? kérde a lord.

— Uram, nem vagyok kereskedő . .

— Ötezer francot ajánlok érte . . .

— De uram . . .

— Tehát tizezer francot . . .

— Jól van, ezért az árért átengedem.

Lord Warren figyelmesen megvizsgálta a könyvet s kifizette a vételárt.

Tél volt s a kandallóban tűz lobogott.

— Tehát a könyv az enyém, mondá most a lord.

— Természetesen, viszonzá a francia.

— Megengedi?

E szavakkal a lord fogta a könyvet és a tűzbe dobta. A francia oda akart rohanni, de az angol visszatartóztatta:

— Hagyja, kérem, még egy perczig . . . Így, most már teljesen elégett és én birom a könyv egyetlen példányát. Az öné volt a második. Van szerencsém magamat ajánlani.

TARTALOM.

I.

Jules Janin a könyvekről. — A könyvek ára a legrégibb korban. — Seneca a könyvgyűjtők ellen. — A régi könyvek alakja. — A másolók s a könyvek díszítése körül kifejtett fényűzés 1—14

II.

A könyv 'a középkorban. — A zárdák szerepe. — Az első magyar szerzetesi könyvtárak. — A könyvek ritkasága és magas ára. — Rabelais satyrája. — Gellért püspök és Gutkeledi Vid mester. — Kinizsi Pálné Magyar Benigna 15—22

III.

A könyvnyomtatás föltalálása. — Az első nyomtatványok. — Schweynheim és Pannarz Arnold panasza. — Az első nyomtatványok árának emelkedése. — Milyenek voltak az első nyomtatványok? — Az évszámok használata. — A könyvnyomtatás első mesterei. — Melyek

a ritka könyvek? — A renaissance műbarátai.
— Mátyás király. — A Corvina jelentősége. —
Régi híres magyar könyvgyűjtők: Vitéz János,
Janus Pannonius és Thurzó György... 23—41

IV.

A XVII. és XVIII. századok külföldi gyűjtői-
nek közönye. — Néhány ritka francia könyv
ára a mult század első tizedeiben. — Magyar-
országon jobb viszonyok vannak. — Erdély
fejedelmei s a magyarországi főurak. — I. Abafi
Mihály udvari nyomdászáának: Veresegyházi Mi-
hálnak conventiója. — A XVII. és XVIII. század
nevezetesebb magyar könyvgyűjteményei 42—48

V.

A könyvek kedvelése a XIX. század máso-
dik tizedében emelkedni kezd. — Brunet ha-
tása. — A francia bibliophilek izlésének gya-
kori változása. — Az olasz amateurök. — A
régí «könyv-moly» s a mai bibliophil. — A
párisi kiadók s a legújabb amateur-kiadvá-
nyok. — Conquet és vevői. — Az illusztrátorok
és metszők. — M. Roux és illusztrált La Fon-
taine-ja. — Nagyfényű kiadványok. — Van-
nak-e magyar amateurök? — Gróf Apponyi
Sándor és Pesti Gábor Aesopus-fordítása. — A
ritka magyar könyvek alacsony ára. — Révai
Leó könyvjegyzékei 49—64

VI.

A könyvek kötéséről. — A Corvinák kötése. — Két régi könyvtábla az 1882-iki könyvkiállításon. — Régi német, olasz és francia kötések. — Maroli és Grolier. — Magyar kötések. — Ujabb francia könyvkötők. — Utasítások a könyvek köttetésére vonatkozólag. — Az Ex libris-ek 65—90

VII.

Régi és újabb könyvjegyzékek. — Béraldi katalogusa Paillet könyveiről. — A bibliophilek jellemzése 91—103

VIII.

A könyvgyűjtési szenvedély. — Vitéz János buzgólkodása. — Bibliophilek ellen intézett epigrammák. — A bibliophilek érdemei. — Adoma egy angol bibliomanról 104—113